

Баженов О.Л.

ІСТОРІЯ ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Кам'янець-Подільський
2023

УДК 94(100):903:572.9(075.8)
ББК 63.3(0)2+63.4(0)2+63.51(0)73
Б16

*Рекомендовано до друку вченою радою
історичного факультету Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (протокол №2 від 22.02.2023 р.)*

Рецензенти:

- Шевчук А. В.** доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.
- Задорожнюк А. Б.** кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
- Михайлик А. О.** кандидат історичних наук, доцент, асистент кафедри права, професійної та соціально-гуманітарної освіти ЗВО «Подільський державний університет».

Б16 Баженов О. Л. Історія первісного суспільства : методичні рекомендації до семінарських занять. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 100 с.

Навчально-методичний посібник з історії первісного суспільства рекомендується студентам історичних факультетів спеціальності 032 Історія та археологія, галузі знань 03 гуманітарні науки, які навчаються на денній формі навчання. Він містить навчальну програму з курсу «Історія первісного суспільства», плани семінарських занять та методичні поради до них, методичні вказівки з організації та написання модульної контрольної роботи, самостійної роботи та містить програму іспиту. У посібнику також подано короткий термінологічний словник та список основної літератури з навчально-методичного забезпечення курсу. Тестові завдання, складені згідно вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу, а також відповідно до робочої навчальної програми з урахуванням особливостей фахової підготовки студентів історичного факультету. Опрацювання студентами запропонованих тестових завдань сприятиме оптимізації їх самостійної роботи, допомагатиме в підготовці до проміжного та підсумкового контролю. Для студентів та викладачів історичного факультету.

УДК 94(100):903:572.9(075.8)
ББК 63.3(0)2+63.4(0)2+63.51(0)73

© Баженов О. Л.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Навчальна програма курсу	5
Структура навчальної дисципліни	7
Програма навчальної дисципліни	8
Методичні поради до семінарських занять	9
Плани семінарських занять та методичні рекомендації до їх підготовки	10
Рейтингова система оцінювання навчальної діяльності здобувачів вищої освіти університету під час навчальних занять	62
Методичні поради до написання модульних контрольних робіт (МКР) та критерії оцінювання	65
Зразки завдань модульних контрольних робіт	66
Самостійна робота та методичні поради до самостійної підготовки студентів	71
Методичні рекомендації та програма іспиту	77
Термінологічний словник	83
Навчально-методичне забезпечення	95

ВСТУП

Навчальний-методичний посібник «Історія первісного суспільства: методичні рекомендації до семінарських занять» розроблений відповідно до курсу «Історія первісного суспільства», включеного до освітньо-професійної програми «Історія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 032 Історія та археологія, галузі знань 03 Гуманітарні науки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Він є продовженням навчально-методичного посібника «Історія первісного суспільства : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти історичного факультету денної форми навчання. Видання 2, доп. і перероблене» у якому представлений лекційний матеріал.

У посібнику вміщено тематику семінарських занять з методичними рекомендаціями до них; тестові завдання з курсу «Історія первісного суспільства»; методичні поради до написання модульних контрольних робіт (МКР) та критерії оцінювання; методичні вказівки та вимоги до самостійної роботи студентів та індивідуальних науково-дослідних завдань (ІНДЗ); методичні рекомендації та програма іспиту з дисципліни та термінологічний словник.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ

Дисципліна «Історія первісного суспільства» належить до переліку нормативних дисциплін, що забезпечують отримання загальних компетентностей випускниками Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та викладається для студентів освітнього рівня «бакалавр». Навчальна дисципліна знайомить студентів із найдавнішим етапами розвитку людства; дає знання про основні етапи антропогенезу; формування перших соціальних структур; зародження та розвиток матеріальної і духовної культури.

Мета вивчення навчальної дисципліни. На основі новітніх досліджень сформувані у студентів ґрунтовні знання з початкового періоду людства – від появи самої людини і суспільства до створення перших соціальних інститутів; розкрити соціально-економічні стосунки, особливості формування інститутів шлюбу та сім'ї, організації влади та управління, розвитку форм суспільної свідомості на різних етапах розвитку первісного суспільства, висвітити долі первісних суспільств у Новий та Новітній час.

Цілі курсу:

1. Створення цілісної картини становлення і ранньої історії людського суспільства.
2. Характеристика розвитку основних соціальних і економічних структур.
3. Виникнення і еволюція матеріального та духовного життя суспільства в найдавніші періоди людської історії.
4. Ознайомлення здобувачів вищої освіти з давніми етносами, які представлені у вигляді залишків археологічних культур, що існували на території України у доісторичний період з певними історичними реконструкціями щодо давнього минулого людства.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми підготовки фахівців здобувачі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти повинні набути наступних компетенцій:

Програмні компетентності.

Інтегральна компетентність. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми історії та археології у процесі професійної діяльності або навчання, що передбачає застосування теорій і методів гуманітарних та соціальних наук та характеризується комплексністю і невизначеністю умов.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК 03. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу

ЗК 05. Здатність до пошуку та аналізу інформації з досліджуваної проблеми з різних джерел.

ЗК 06. Здатність робити смислові узагальнення та висновки, виявляти в інформаційних даних і концептах хиби й вразливі місця, суперечності та неповноту аргументації.

ЗК 16. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

Фахові компетентності спеціальності (ФК)

ФК 01. Критичне усвідомлення взаємозв'язку між ключовими фактами, подіями, явищами і процесами в історії України та країн світу на різних етапах історичного розвитку.

ФК 02. Усвідомлення відмінностей в історіографічних поглядах різних періодів та в різних контекстах.

ФК 08. Здатність використовувати релевантні методи опрацювання історичних та археологічних джерел, зокрема інструментарій спеціальних історичних дисциплін, а також сучасні інформаційні технології для обробки історичних даних.

ФК 10. Усвідомлення особливостей розвитку людства у дописемний період його історії та володіння базовими принципами і навичками дослідження даного періоду на емпіричному й теоретичному рівнях.

ФК 13. Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією.

Програмні результати навчання

ПРН 01. Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу та історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.

ПРН 02. Розуміти контекст і причини відповідних історичних подій та використовувати ці знання у професійній діяльності.

ПРН 03. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

ПРН 04. Виявляти взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії.

ПРН 05. Вміти працювати з письмовими, речовими, етнографічними, усними, архівними та іншими історичними джерелами.

ПРН 23. Вміти акумулювати та поширювати кращий досвід професійної діяльності, інтегрувати досягнення інших наук для вирішення актуальних проблем історії та археології.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Денна форма навчання

Найменування показників	Характеристика навчального курсу
Освітня програма, спеціальність	Освітньо-професійна програма «Історія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 032 Історія та археологія галузі знань 03 Гуманітарні науки
Рік навчання/ рік викладання	Перший
Семестр вивчення	Перший
нормативна/вибіркова	Нормативна
Кількість кредитів ЄКТС	5
Загальний обсяг годин	150
Кількість годин навчальних занять	50
Лекційні заняття	26
Практичні заняття	—
Семінарські заняття	24
Лабораторні заняття	—
Самостійна та індивідуальна робота	100
Форма підсумкового контролю	Екзамен

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Денна форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин						
	Разом	у тому числі					
		Лекційні заняття	Практичні заняття	Семінарські заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	ІНДЗ
Змістовий модуль 1. Загальна характеристика дисципліни «Історія первісного суспільства». Доба праобщини							
Тема 1. Визначення дисципліни	9	2		2		5	
Тема 2. Джерелознавство первісної історії	14	2		2		10	
Тема 3. Теоретичні аспекти процесу антропогенезу	9	2		2		5	
Тема 4. Антропогенез	14	2		2		10	
Тема 5. Людське суспільство за доби праобщини	14	2		2		10	
Разом за змістовим модулем 1	50	10		10		40	
Змістовий модуль 2. Общинно-родовий лад							
Тема 6. Доба ранньої первісної общини	14	2		2		10	
Тема 7. Доба ранньої первісної общини	14	2		2		10	
Тема 8. Культура часів ранньої первісної общини.	14	2		2		10	
Тема 9. Культура часів ранньої первісної общини	14	2		2		10	
Тема 10-11. Доба розквіту родо-вої общини. Суспільний устрій та культура	16	4		2		10	
Разом за змістовим модулем 2	72	12		10		50	
Змістовий модуль 3. Політогенез							
Тема 12. Доба політогенезу	14	2		2		10	
Тема 13. Доба політогенезу	14	2		2		10	
Разом за змістовим модулем 3	28	4		4		20	
Разом годин	150	26		24		60	

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття є однією з найважливіших форм навчального заняття у вищому навчальному закладі. Семінари проводяться з основних тем навчальної програми і є ефективною формою закріплення теоретичних знань, отриманих на лекціях і під час самостійної роботи з навчальною і науковою літературою.

Головна мета семінарських занять – опанування студентами навчальної дисципліни, забезпечення глибокого і всебічного аналізу та колективного обговорення основних проблем курсу, навчання їх елементам творчого застосування отриманих знань на практиці.

Основними завданнями семінарських занять є:

- закріплення у студентів теоретичних знань;
- оволодіння ними науковим апаратом, навичками усного і письмового викладання навчального матеріалу;
- залучення їх до науки, наукових досліджень;
- прищеплення їм навичок творчого мислення, самостійного формулювання та висловлювання власних думок, а також захисту висунутих наукових положень та висновків;

Основою для підготовки студентів до семінарських занять є тематичні плани. При підготовці до семінарського заняття студент повинен всебічно розглянути і засвоїти питання, що були предметом лекції та винесені на практичний розгляд. У процесі підготовки студент має чітко усвідомити зміст питань, що виносяться на обговорення. Варто законспектувати найважливіші теоретичні положення. Високу оцінку студент отримує лише тоді, коли він вільно володіє матеріалом, логічно і чітко обґрунтовує свою відповідь

Виступ на семінарському занятті доречно розпочати зі вступу. Далі – розкрити зміст питання, зробити висновки і узагальнення, висловити власну позицію щодо проблеми яка вивчається. Відповідь повинна бути чіткою, логічною, аргументованою.

Завершується семінарське заняття заключним словом викладача, в якому підсумовується робота групи, аналізується ступінь розкриття теми, оцінюються всі форми участі студентів на семінар.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЇХ ПІДГОТОВКИ

Семінарське заняття №1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА»

ПЛАН

1. Визначення науки. Предмет і значення первісної історії.
2. Проблеми хронології історії первісного суспільства.
3. Періодизація історії первісного суспільства (історична, археологічна, геологічна та антропологічна).
4. Загальна характеристика основних етапів первісної історії.

Відповідаючи на перше запитання потрібно розкрити поняття предмету, об'єкт та предмет вивчення первісної історії, сформулювати мету і завдання курсу «Історія первісного суспільства».

Друге запитання присвячено розгляду проблемам хронології первісної історії. Слід розкрити поняття, зміст та методи «абсолютної» та «відносної» хронології.

У третьому питанні необхідно висвітлити основні періодизації історії первісного суспільства (археологічну, історичну, антропологічну та геологічну). Варто зазначити їхні переваги та недоліки і саме чому, первісну історію розглядають в контексті чотирьох, а не однієї періодизації.

У четвертому запитанні необхідно охарактеризувати основні етапи первісної історії: праобщину, родову общину та добу політогенезу, подати хронологію цих періодів та коротко вказати на основні досягнення людства на кожному з етапів.

Основна література

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисін Я. І., 2016. 371 с.

Вишняцкий Л. Б. Введение в преисторию (проблемы антропогенеза и становления культуры). Кишинев : Высшая антропологическая школа, 2005. 396 с.

Дроздов В. В. Історія первісного суспільства в схемах і таблицях : навч.-метод. посіб. для студентів ВНЗ. Ізмаїл : РВВ ІДГУ-СМИЛ, 2016. 199 с.

Залізник Л. Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с.

Ситник О. С. Культурна антропологія: походження людини і суспільства. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Додаткова

Археологія України за роки незалежності. Київ: Інститут археології НАН України, 2022, 448 с.

Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : підручник для студентів історичних спеціальностей студентів вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. 480 с.

Історіографія первісної історії : конспект лекції / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича ; уклад. Ю. В. Мисько. Чернівці : Рута, 2005. 36 с.

История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза / Ред. колл.: Бромлей Ю. В. (отв. ред.), А. И. Першиц, Ю. И. Семенов. Москва : Наука, 1983. 432 с.

Клейн Л. С. Археологическое исследование: Методика кабинетной работы археолога. Кн . 1. Донецк: Донецкий национальный университет. 2012. 622 с.

Клейн Л. С. Археологическое исследование: Методика кабинетной работы археолога. Кн. 2. Донецк Донецкий национальный университет, 2013. 599 с.

Ігор Цеунов. Радянське відлуння первісної історії. Формування моделі давньої історії в СРСР. URL : <https://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2657-igor-tseunov-radyanske-vidlunnya-pervisnoji-istoriji-formuvannya-modeli-davnoji-istoriji-v-srsr> (дата звернення 22.01.2023).

Запитання для самоконтролю

1. Що вивчає предмет «Історія первісного суспільства»?
2. Визначте мету та завдання дисципліни «Історія первісного суспільства».
3. Дайте визначення поняттю «абсолютна хронологія»
4. Дайте визначення поняттю «відносна хронологія».

5. Хто був автором першої історичної періодизації первісної історії?
6. Назвіть основні періодизації історії первісного суспільства.
7. Яка з періодизацій історії первісного суспільства є абсолютною?
8. Які етапи історичного розвитку людства можна поділити первісну історію?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. Що вивчає історія первісного суспільства:

- а) історію та культуру давніх цивілізацій;
- б) найдавніші етапи зародження та розвитку людини та людського суспільства;
- в) історію суспільства від найдавніших часів до сьогодення;
- г) становлення і розвиток найдавніших держав.

2. Метою дослідження історії первісного суспільства є:

- а) реконструкція форм власності в первісному суспільстві;
- б) визначення антропологічних характеристик первісних людей;
- в) з'ясування ролі праці у фізичному розвитку людини;
- г) реконструкція конкретних форм розвитку суспільства на початковій стадії та пошук закономірностей їхнього розвитку

3. Абсолютна хронологія – це ... :

- а) датування пам'ятки, події на підставі логічних, науково-обґрунтованих доказів дослідника;
- б) умовне датування певної події, явища за допомогою інтуїції;
- в) ведення обліку часу від початку зародження життя на Землі;
- г) точне датування пам'ятки, події за допомогою різних джерел, або ж фізико-хімічних методів

4. Першу, науково-обґрунтовану періодизацію первісної історії запропонував:

- а) Ч. Дарвін;
- б) Ф. Енгельс;
- в) Л. Морган;
- г) Д. Маклауд.

5. Дослідження «Роль праці в процесі перетворення мавпи в людину» належить перу... :

- а) Ф. Енгельса;
- б) В. Алексеєва;
- в) А. Першиця;
- г) Ч. Дарвіна.

6. В основу археологічної періодизації історії первісного суспільства покладено:

- а) зміни в соціальній організації суспільства;
- б) відмінності в матеріалах й техніці виготовлення знарядь праці;
- в) вивчення змін природного середовища внаслідок періодичних наступів льодовика;
- г) критерії фізичної еволюції людини.

7. В основу історичної періодизації історії первісного суспільства покладено:

- а) відмінності в матеріалі й техніці виготовлення знарядь праці;
- б) вивчення змін природного середовища внаслідок періодичних наступів льодовика;
- в) критерії фізичної еволюції людини;
- г) зміни в соціальній організації суспільства.

8. В основу геологічної періодизації історії первісного суспільства покладено:

- а) відмінності в матеріалі й техніці виготовлення знарядь праці;
- б) вивчення змін природного середовища внаслідок періодичних наступів льодовика;
- в) критерії фізичної еволюції людини;
- г) зміни в соціальній організації суспільства.

9. В основу антропологічної періодизації історії первісного суспільства покладено:

- а) відмінності в матеріалі й техніці виготовлення знарядь праці;
- б) вивчення змін природного середовища внаслідок періодичних наступів льодовика;
- в) критерії фізичної еволюції людини;
- г) зміни в соціальній організації суспільства.

10. Який період кайнозойської ери називають антропогеном?

- а) перший;
- б) другий;
- в) третій;
- г) четвертий.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

Семінарське заняття №2.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ПЕРВІСНОЇ ІСТОРІЇ

ПЛАН

1. Поняття історичного джерела.
2. Етнологічні джерела.
3. Археологічні джерела.
4. Антропологічні джерела.
5. Відомості інших суміжних наук.

Відповідаючи на перше запитання потрібно дати визначення та розкрити суть історичного джерела. Окрім цього, з огляду на предмет «Історія первісного суспільства» необхідно умовно поділити всю джерельну базу на основні та другорядні (неосновні).

Друге запитання присвячено розгляду етнологічних джерел. Потрібно охарактеризувати етнологічні джерела та розкрити основні методи з їх збору (метод польового дослідження). Розкрийте значення цих джерел для реконструкції первісної історії.

У третьому запитанні необхідно охарактеризувати археологічні джерела, шляхи і методи їх накопичення; вказати на їх значення для реконструкції первісної історії.

Четверте питання присвячено антропологічним джерелам. Потрібно розкрити суть, зміст, методи та можливості антропології у дослідженні найдавнішого минулого людства.

П'яте питання присвячено даним інших суміжних (природничих та гуманітарних) наук, які складають додаткову або неосновну групу джерел первісної історії. Необхідно розкрити суть та зміст історичних, лінгвістичних, геологічних, палеозоологічних, палеоботанічних, палеокліматичних та інших джерел з історії первісного суспільства.

Основна література

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОР Сісін Я. І., 2016. 371 с.

Вишняцкий Л. Б. Введение в преисторию (проблемы антропоге-неза и становления культуры). Кишинев : Высшая антропологическая школа, 2005. 396 с.

Дроздов В. В. Історія первісного суспільства в схемах і таблицях : навч.-метод. посіб. для студентів ВНЗ. Ізмаїл : РВВ ІДГУ-СМИЛ, 2016. 199 с.

Залізник Л. Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с.
Ситник О. С. Культурна антропологія: походження людини і суспільства. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Додаткова

Археологія України за роки незалежності. Київ: Інститут археології НАН України, 2022, 448 с.

Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : підручник для студентів історичних спеціальностей студентів вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. 480 с.

История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза / Ред. колл.: Бромлей Ю. В. (отв. ред.), А. И. Першиц, Ю. И. Семенов. Москва : Наука, 1983. 432 с.

Клейн Л. С. Археологическое исследование: Методика кабинетной работы археолога. Кн . 1. Донецк: Донецкий национальный университет. 2012. 622 с.

Клейн Л. С. Археологическое исследование: Методика кабинетной работы археолога. Кн. 2. Донецк Донецкий национальный университет, 2013. 599 с.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке історичне джерело?
2. Які є джерела з історії первісного суспільства?
3. На які групи суспільств етнологія поділяє усі первісні племена?
4. Які категорії археологічних джерел ви знаєте.
5. Яку інформацію містять антропологічні джерела?
6. Чому писемні джерела вважаються неосновними або другорядними в первісній історії?
7. Які відомості містять палеозоологічні та палеоботанічні джерела?
8. Яке значення для реконструкції первісної історії відіграють палеокліматичні джерела?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. До основних джерел історії первісного суспільства слід віднести:

- а) письмові;
- б) етнологічні;

- в) мовознавчі;
- г) палеозоологічні.

2. Етнологія поділяє людство на:

- а) апополітейні та синполітейні суспільства;
- б) ранговані і стратифіковані суспільства;
- в) багатородові суспільства;
- г) однородові суспільства

3. До антропологічних джерел належать:

- а) рештки матеріальної культури;
- б) результати досліджень сучасних первісних суспільств;
- в) описи давніх людей, що вміщено до хронік, літописів;
- г) кісткові решти найдавніших та давніх людей.

4. Що таке історичне джерело?

- а) об'єкти природного середовища, модифіковані людською діяльністю, які несуть на собі відбитки цієї діяльності;
- б) об'єкти, створені людською діяльністю, з яких історик здобуває інформацію про процес соціального розвитку суспільства;
- в) об'єкти навколишнього середовища, що мають відношення до життєдіяльності людини;
- г) продукти людської діяльності.

5. Що таке глотохронологія:

- а) метод датування органічних знахідок;
- б) датування органічних решток;
- в) метод абсолютного датування мов;
- г) метод датування керамічних виробів.

6. До археологічних джерел з первісної історії відносять:

- а) рештки матеріальної культури;
- б) результати досліджень сучасних первісних суспільств;
- в) описи давніх людей, що вміщено до хронік, літописів;
- г) кісткові решти найдавніших та давніх людей.

7. Синполітейні суспільства – це ...:

- а) первісні колективи архантропів;
- б) первісні людські колективи, котрі існували до виникнення цивілізації;
- в) суспільства, котрі і сьогодні знаходяться на первісній стадії розвитку;
- г) сучасне населення будь-якої країни.

8. Яка наука досліджує біологічні особливості людини та її предків?

- а) антропологія;
- б) біологія;
- в) анатомія;
- г) етнологія.

9. Визначте методи накопичення джерел етнологами:

- а) польові розвідки та археологічних досліджень;
- б) спостереження за сучасними первісними колективами;
- в) лабораторні дослідження;
- г) систематизація та узагальнення існуючих історичних джерел.

10. Визначте метод накопичення джерел етнологами:

- а) лабораторні дослідження;
- б) спостереження за сучасними первісними колективами;
- в) польові розвідки та розкопки;
- г) систематизація та узагальнення існуючих історичних джерел

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

Семінарське заняття №3.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ АНТРОПОГЕНЕЗУ

ПЛАН

1. Місце людини в тваринному світі.
2. Рушійні сили процесу антропогенезу.
3. Найдавніші еволюційні витоки людства.
4. Проблема прабатьківщини людства.

Відповідаючи на перше запитання потрібно з'ясувати місце людини в системі тваринного світу через призму біологічних та соціальних чинників.

Друге запитання присвячено з'ясуванню рушійних сил процесу антропогенезу. Необхідно розкрити зміст біологічного (об'єм та розвиток мозку, прямоходіння, наявність розвинутого зап'ястка та руки) й соціальних факторів сапієнтації найдавніших предків людини.

У третьому запитанні необхідно простежити найдавніші еволюційні витоки людства. Слід описати морфо-фізіологічні характеристики таких представників як ІДА (істота Дарвіна з Месселю), сааданіуса, єгиптоїтека, дріопітеків та інших. Слід наголосити на еволюційних змінах, які зазнавали ці найдавніші викопні «предки».

Четверте питання присвячено проблемі прабатьківщини людства. Потрібно розкрити зміст основних гіпотез: африканської, азійської (мультирегіональної) та позатропічної.

Основна література

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисін Я. І., 2016. 371 с.

Вишняцкий Л. Б. Введение в преисторию (проблемы антропогенеза и становления культуры). Кишинев : Высшая антропологическая школа, 2005. 396 с.

Дроздов В. В. Історія первісного суспільства в схемах і таблицях : навч.-метод. посіб. для студентів ВНЗ. Ізмаїл : РВВ ІДГУ-СМИЛ, 2016. 199 с.

Залізник Л. Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с.

Ситник О. С. Культурна антропология: походження людини і суспільства. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Додаткова

Дробышевский С. В. Предшественники. Предки? Часть I. Австралопитеки. Часть II. «Ранние Номо». Москва-Чита: ЗИП Сиб. УПК, 2002. 173 с.

Дробышевский С. В. Предшественники. Предки? Архантропы. Гоминиды, переходные от архантропов к палеоантропам. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 344 с.

Елинек Я. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. Прага Артия, 1985. 568 с.

Зубов А. А. Палеоантропологическая родословная человека. Москва : Россельхозакадемия, 2004. 551 с.

Зубов А. А. Становление и первоначальное расселение рода «Номо». СПб. : Алетейя, 2011. 224 с.

История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза / Ред. колл.: Бромлей Ю. В. (отв. ред.), А. И. Першиц, Ю. И. Семенов. Москва : Наука, 1983. 432 с.

Сегеда С. П. Антропология. Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Либідь, 2009. 424 с.

Gibbons, Ann. The first human : the race to discover our earliest ancestors. New York : Doubleday, 2006. 306 p.

The Cambridge encyclopedia of human evolution / Edited by Steve Jones, Robert Martin, and David Pilbeam ; executive editor, Sarah Bunney; foreword by Richard Dawkins. Cambridge [England] ; New York, NY, USA : Cambridge University Press, 1992. 506 p.

Запитання для самоконтролю

1. Що є свідченням «тваринного» походження людини?
2. Що таке «атавізми» і «рудименти»?
3. Хто такі примати?
4. Які рушійні сили «антропогенезу» є визначальними в процесі сапієнтації предків людини?
5. З якими викопними приматами пов'язують найдавніші еволюційні витоки людства?
6. Яка з гіпотез прабатьківщини людства сьогодні є найбільш обґрунтованою?
7. Розкрийте зміст африканської теорії прабатьківщини людства.
8. Розкрийте зміст азійської (мультирегіональної) теорії прабатьківщини людства.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. Антропоген – це ... :

- а) період виникнення та розселення людини на земній кулі;
- б) період формування тваринного світу;
- в) період формування рослинного світу;
- г) період становлення перших державних утворень.

2. До рушійних сил антропогенезу належать:

- а) здатність виготовляти знаряддя праці;
- б) збиральництво і полювання;
- в) статевий відбір;
- г) прямоходіння, розвиток руки та мозку.

3. Які з рушійних сил антропогенезу сьогодні вважаються визначальними для розвитку людини:

- а) біологічні;
- б) соціальні;
- в) еволюційні?
- г) фізіологічні.

4. Трудову теорію антропогенезу започаткував:

- а) Ф. Енгельс;
- б) Л. Морган;
- в) Ч. Дарвін;
- г) С. Толстов.

5. Засновником теорії еволюції є:

- а) Ф. Енгельс;
- б) Л. Морган;
- в) Ч. Дарвін;
- г) К. Ліней.

6. Найдавніші еволюційні витоки людини пов'язані з:

- а) архіцебусом;
- б) дарвінієм («Ідою»);
- в) сааданіуса;
- г) єгиптопітеком.

7. Перший «справжній» вищий примат – це ... :

- а) сааданіус;
- б) єгиптопітек;
- в) руквапітек;
- г) дріопітек.

8. Кого з викопних антропоїдів можна віднести до «людської» гілки еволюції ?

- а) сивапитеків;
- б) сахелянтропів;
- в) накаліпитеків;
- г) рамапитеків.

9. Яка з теорій прабатьківщини людства була вперше науково-обґрунтована?

- а) азійська;
- б) африканська;
- в) мультирегіональна;
- г) позатропічна.

10. Згідно сучасних уявлень прабатьківщиною людства вважається:

- а) територія Південно-Східної Азії;
- б) Африканський континент;
- в) територія Євразії;
- г) Американський континент.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

Семінарське заняття №4.

АНТРОПОГЕНЕЗ

ПЛАН

1. Австралопітеки: систематика та антропологічні особливості.
2. Homo habilis (Людина вміла) та її роль в антропосоціогенезі.
3. Найдавніші люди (архантропи).
4. Давні люди (палеоантропи).
5. Поява людини сучасного фізичного типу. Гіпотези походження.

Перше питання присвячено огляду родини австралопітекових. Традиційно цих представників поділяють на ранніх (афарських) і пізніх (африканських). Слід описати їх морфологічні особливості та вказати на еволюційні зміни, що відбувалися з ними.

У другому питанні необхідно розкрити морфо-фізіологічні особливості людей вмілих (Homo habilis) (презінджантропа, рудольфської людини) та розкрити їхнє місце в системі еволюції людини.

У третьому питанні потрібно дати загальну морфо-фізіологічну характеристику найдавніших предків людини – людей працюючих (Homo ergaster) та людей прямоходячих (Homo erectus) з їхніми представниками – дманіською людиною, пітекантропами (яванськими і африканськими), синантропами, гайдельберзькою людиною.

Четверте питання присвячено палеоантропам, які у літературі відомі під назвою неандертальців. Слід дати їх загальну морфо-фізіологічну характеристику та здійснити порівняння ранніх та пізніх неандертальців Європи та Азії.

Даючи відповідь на п'яте питання необхідно вказати час і місце виникнення людини сучасного фізичного типу (Homo sapiens), проаналізувати гіпотези її походження (моноцентризм і поліцентризм) та вказати на основні осередки де могло відбутися.

Основна література

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисін Я. І., 2016. 371 с.

Вишняцкий Л. Б. Введение в преисторию (проблемы антропогенеза и становления культуры). Кишинев : Высшая антропологическая школа, 2005. 396 с.

Ситник О. С. Культурна антропология: походження людини і суспільства. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Степанчук В. Льодовики, мамонти та первісні люди: Україна мільйон років тому. Київ : Наш час, 2007. 192 с.

Додаткова

Баженов О. Л. Середній палеоліт України: історіографічний аспект // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : 2019. Вип. 12. С. 18-27.

Баженов О. Л. Сучасна візія походження людини і людського суспільства в сучасній українській історіографії // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2017. Вип. 10. С.13-20.

Вишняцкий Л. Б. Неандертальцы. История несостоявшегося человечества. СПб. : Нестор-История, 2010. 312 с.

Елинек Я. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. Прага Артия, 1985. 568 с.

Сегеда С. П. Антропология. Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Либідь, 2009. 424 с.

Gibbons, Ann. The first human : the race to discover our earliest ancestors. New York : Doubleday, 2006. 306 p.

The Cambridge encyclopedia of human evolution / Edited by Steve Jones, Robert Martin, and David Pilbeam ; executive editor, Sarah Bunney; foreword by Richard Dawkins. Cambridge [England] ; New York, NY, USA : Cambridge University Press, 1992. 506 p.

Запитання для самоконтролю

1. На які види розділено родину австралопітекових?
2. Які представники відносяться до виду *Homo habilis*?
3. Яких представників найдавнішого людства відносять до архантропів?
4. Хто такі «*Homo ergaster*» та «*Homo erectus*»?
5. Яких представників людства відносять до виду «*Homo erectus*»?
6. На які види поділяють палеоантропів (неандертальців)?
7. Коли і де з'являється людина сучасного фізичного вигляду згідно археологічних даних?
8. Яка з гіпотез походження людини сучасного фізичного вигляду є найбільш науково обґрунтованою?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. До родини австралопітеків належать:

- а) зинджантроп;
- б) рудольфська людина;
- в) «Бєбі з Таунга»;
- г) гейдельберзька людина.

2. Коли з'явилися австралопітеки?

- а) приблизно 10 млн. років тому;
- б) близько 5-4 млн. років тому
- в) 21–12 млн. років тому;
- г) близько 1,5 млн. років тому.

3. Homo habilis перекладається як:

- а) людина вмїла;
- б) людина працююча;
- в) людина дивовижна;
- г) мавполюдина.

4. Архантроп – це:

- а) людина сучасного фізичного виду;
- б) давня людина;
- в) найдавніша людина;
- г) найдавніший предок людини.

5. Homo erectus – це:

- а) людина прямо ходяча;
- б) людина розумна;
- в) людина вмїла;
- г) давня людина.

6. До виду Homo erectus відносять:

- а) гейдельберзьку людину;
- б) неандертальця;
- в) кроманьйонця;
- г) парантропа.

7. До давніх гомїнідів (палеоантропів) належать:

- а) кроманьйонець;
- б) неандерталець;
- в) президжантроп;
- г) атлантроп.

8. Об'єм мозку класичних неандертальців в середньому складав:

- а) 900-1100 см³;
- б) 1100-1200 см³;
- в) 1400-1700 см³;
- г) 1400-2200 см³

9. 10. Прийнято вважати, що сучасна людина сформувалася:

- а) 450 тис. років тому;
- б) 200 тис. років тому;
- в) 150-80 тис. років тому;
- г) 40-30 тис. років тому

10. Людину сучасного фізичного вигляду узагальнено називають:

- а) кроманьйонцем;
- б) неандертальцем;
- в) пітекантропом;
- г) австралопітеком.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

Семінарське заняття №5.

ЛЮДСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЗА ДОБИ ПРАОБЩИНИ

ПЛАН

1. Загальна характеристика доби праобщини.
2. Роль мисливства та збиральництва в праобщині.
3. Матеріальна культура часів праобщини.
4. Зародження мистецтва та релігійних уявлень.

Відповідаючи на перше питання потрібно розкрити суть праобщини як першої і найдавнішої соціально-економічної формації, визначити основні етапи її розвитку та охарактеризувати тогочасні умови для проживання людства.

Друге питання присвячено основним формам господарської діяльності найдавніших людських колективів – мисливству та збиральництву часів праобщини. Потрібно охарактеризувати та порівняти наведені форми, вказати на їх переваги та недоліки.

У третьому питанні потрібно розглянути матеріальну культуру людства часів праобщини. Слід детально описати основні знаряддя праці, якими користувалися найдавніші та давні люди (олдувайська, ашельська та мустьєрська археологічна культура), проаналізувати зміни у техніці виготовлення знарядь праці. Окремо слід наголосити на тогочасних палеокліматичних умовах, в яких жили і творили історію найдавніші людські колективи.

Четверте питання присвячено розгляду найдавніших проявів мистецтва та релігійних уявлень. Слід зауважити, що ранні сліди прояву мистецтва слід віднести до часів ранньої праобщини. Натомість за пізньої праобщини, на основі поховань, поодиноких знахідок музичних інструментів (сопілка з Дів'є Бабі), малюнків на кісках, прорізаних геометричними лініями камінні та кістках ми можемо спостерігати зародження цих напрямків суспільної діяльності давніх людей.

Основна література

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисін Я. І., 2016. 371 с.

Вишняцкий Л. Б. Введение в преисторию (проблемы антропогенеза и становления культуры). Кишинев : Высшая антропологическая школа, 2005. 396 с.

Ситник О. С. Культурна антропологія: походження людини і суспільства. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Додаткова

Вишняцкий Л. Б. Неандертальцы. История несостоявшегося человечества. СПб. : Нестор-История, 2010. 312 с.

Елинек Я. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. Прага Артия, 1985. 568 с.

Леві-Строс Клод. Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово та примітки С. Иосипенка. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. 324 с.

Охріменко Г., Локайчук С. Духовна культура первісного населення : навч. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. 188 с.

Степанчук В. М. Особенности социальной структуры неандертальского общества (по материалам среднего палеолита Крыма) // *Stratum plus*. 2018. № 1. С. 43-57.

Тайлор Э. Б. Первобытная культура. Пер. с англ. Москва : Политиздат, 1989. 573 с.

Токарев С. А. Ранние формы религии. Москва : Политиздат, 1990. 622 с.

Фрезер Д. Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Пер. с англ. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1983. 703 с.

Яковлева Л. Найдавніше мистецтво України. Київ : Стародавній світ, 2013. 288 с.

Запитання для самоконтролю

1. На які етапи розвитку поділено добу праобщини?
2. Яка з привласнюючих форм господарства домінувала у часи ранньої праобщини і чим це було зумовлено?
3. Яка з привласнювальних форм господарства домінувала у часи пізньої праобщини і чим це було зумовлено?
4. Які господарські і соціальні переваги мисливства над збиральництвом?
5. Якими археологічними культурами представлена доба праобщини?
6. Охарактеризуйте господарський технокомплекс часів праобщини.
7. Які форми мистецтва зародилися за часів праобщини?
8. Які форми релігійних уявлень зароджуються за доби праобщини?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. Доба праобщини датується:

- а) 2,4-1,8 млн. років тому;
- б) 1,8 млн – 300 тис. років тому;
- в) 300 тис. – 40 тис. років тому;
- г) 1,8 млн – 40 тис. років тому.

2. найдавнішою археологічною культурою людства є:

- а) олдувайська (олдованська);
- б) ашельська;
- в) мустьєрська;
- г) оріньяцька.

3. Найдавнішими знаряддями праці є:

- а) ножі, скребла;
- б) чоппери і чопінги;
- в) рубило;
- г) шліфовані кам'яні сокири.

4. Найбільш характерним знаряддям праці ашельської доби є:

- а) рубило;
- б) кам'яна сокира;
- в) ножі, скребла;
- г) гостроконечники.

5. Основною формою ведення господарства в часи ранньої праобщини:

- а) полювання;
- б) рибальство;
- в) збиральництво;
- г) землеробство і скотарство;

6. Основною формою ведення господарства в часи пізньої праобщини:

- а) полювання;
- б) рибальство;
- в) збиральництво;
- г) землеробство і скотарство;

7. Першими спеціалізованими знаряддями праці (суто чоловічими і жіночими) були:

- а) рубило і палиця копачка;
- б) кам'яна сокира і ножеподібна пластина;

- в) гостроконечники і скребла;
- г) ножі і скребла.

8. Яка форма сім'ї існувала за часів праобщини?

- а) парна сім'я;
- б) гаремна сім'я;
- в) шлюбно-сімейне життя було нерегламентованим (проміскуїтет);
- г) моногамна сім'я.

9. Форми мистецтва часів праобщини представлені знахідками:

- а) музичних інструментів;
- б) наскельного живопису;
- в) кам'яних жіночих статуеток;
- г) у праобщині відсутні будь-які форми мистецтва.

10. Чому неандертальці ховали своїх небіжчиків?

- а) через санітарні уявлення;
- б) через турботу про померлих;
- в) через те, що мали зачатки релігійних явлень;
- г) через високий соціальний статус померлих.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

Семінарське заняття №6.

РАННЯ РОДОВА ОБЩИНА ПЕРВІСНИХ МИСЛИВЦІВ, ЗБИРАЧІВ ТА РИБАЛОК

ПЛАН

1. Проблеми типології первісних суспільств.
2. Виникнення общинно-родового ладу.
3. Розвиток продуктивних сил пізнього палеоліту.
4. Доба мезоліту (епіпалеоліту). Розвиток продуктивних сил.

Перше питання присвячено огляду наукових підходів щодо реконструкції форм організації суспільного устрою людських колективів. Потрібно розкрити типологічні моделі соціального і територіального розподілу суспільства, які пропонуються у Західній (концепції Е. Сервіса, М. Фріда, К. Ренфрю) та вітчизняній наукових школах.

Друге питання стосується проблеми виникнення общинно-родового ладу. Ключовими моментами у цьому питанні є проблема появи перших шлюбно-сімейних заборон у вигляді «екзогамії» та «ендогамії» та висвітлити існуючі на цей час погляди щодо їх походження.

У третьому питанні слід розкрити природо-кліматичні умови та основні риси матеріальної культури часів пізнього палеоліту. Стосовно матеріальної культури, то у відповідності до розподілу пізнього палеоліту на чотири періоди (ранній, середній, пізній та добу фінального палеоліту) необхідно охарактеризувати кожен період, який представлений своєрідним технокомплексом (знаряддя праці, предмети побуту) та господарським укладом.

У четвертому питанні слід розкрити природо-кліматичні зміни та їх вплив матеріальну культуру та господарський уклад часів мезоліту (епіпалеоліту). Також необхідно висвітлити кризу мисливсько-збиральницького господарства та проаналізувати основні причини, що призвели до неї (ймовірний демографічний вибух, зміна кліматичних умов, хижацьке полювання) та шляхи виходу з неї.

Основна література

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисін Я. І., 2016. 371 с.

Вишняцкий Л. Б. Введение в преисторию (проблемы антропоге-неза и становления культуры). Кишинев : Высшая антропологическая школа, 2005. 396 с.

Ситник О. С. Культурна антропологія: походження людини і суспільства. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Додаткова

Залізняк Л. Л. Мезоліт заходу Східної Європи // Кам'яна доба України Вип. 12. Київ: Шлях, 2009. 278 с.

Залізняк Л. Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с.

Залізняк Л. Л. Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України. Культурний поділ та періодизація // Кам'яна доба України. Вип. 8. Київ: Шлях, 2008. 184 с.

Матвеева Н. П. Реконструкция социальной структуры древних обществ по археологическим данным. Учебное пособие. Тюмень : Издательство Тюменского государственного университета, 2007. 206 с.

Манько В. О. Фінальний палеоліт – неоліт Криму: культурно-історичний процес. Київ : О. Філюк, 2013. 248 с.

Марков Г. Е. История хозяйства и материальной культуры (в первобытном и раннеклассовом обществе): Учебное пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1979. 304 с.

Массон В. М. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии). Ленинград : Издательство Наука, 1976. 197 с.

Степанчук В. Льодовики, мамонти та первісні люди: Україна мільйон років тому. Київ : Наш час, 2007. 192 с.

Запитання для самоконтролю

1. Які концепції типології суспільств існують у Західній науковій школі?
2. Дайте визначення терміну «екзогамія».
3. Що таке «ендогамія»?
4. Дайте визначення термінам «рід» та «община»?
5. Які якісні зміни у веденні господарства простежуються у часи пізнього палеоліту?
6. Охарактеризуйте основні знаряддя праці часів пізнього палеоліту.
7. Які якісні зміни у веденні господарства простежуються за часів мезоліту (епіпалеоліту)?
8. Вкажіть на причини кризи мисливсько-збиральницького господарства?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. Общино-родовий лад виникає у:

- а) ранньому палеоліті;
- б) пізньому палеоліті;
- в) мезоліті;
- г) неоліті.

2. Колектив кровноспоріднених родичів, що вели своє походження по материнській або чоловічій лінії називався:

- а) рід;
- б) плем'я;
- в) первісне стадо;
- г) фратрія.

3. Основною ознакою родової організації первісної общин є звичай:

- а) екзогамії;
- б) ендогамії;
- в) полігамії;
- г) моногамії.

4. Термін «екзогамія» запровадив у науку:

- а) Г. Чайлд;
- б) Ф. Енгельс;
- в) Ч. Дарвін;
- г) Дж. Мак-Леннон.

5. Пізній палеоліт характеризується:

- а) появою сучасної людини з общинно-родовою організацією;
- б) переходом людства до осілості, землеробства і скотарства;
- в) зародженням приватної власності та майнової нерівності;
- г) розвитком ремесел (керамічного, ткацтва, прядіння).

6. В епоху пізнього палеоліту було винайдено:

- а) колісний та водний транспорт;
- б) гарпун, рибацькі сіті;
- в) шліфовану кам'яну сокиру;
- г) крем'яні наконечники для списів, списокидалку.

7. Основною формою господарства в часи пізнього палеоліту було:

- а) полювання на великих тварин поєднане із збиральництвом;
- б) збиральництво поєднане з рибальством;
- в) землеробство і скотарство;
- г) полювання поєднане з рибальством.

8. За доби мезоліту було винайдено:

- а) лук, стріли та рибальські знаряддя;
- б) ткацький верстат;
- в) кераміку;
- г) спис та списокидалку.

9. Коли була одомашнена собака?

- а) у ранньому палеоліті;
- б) у пізньому палеоліті;
- в) у мезоліті;
- г) у неоліті.

10. Основною формою господарства в часи мезоліту було:

- а) полювання поєднане зі збиральництвом та рибальством;
- б) збиральництво поєднане з рибальством;
- в) землеробство і скотарство;
- г) збиральництво поєднане з тваринництвом.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

Семінарське заняття №7.

СОЦІАЛЬНИЙ УКЛАД ТА КУЛЬТУРА РАНЬОРОДОВОЇ ОБЩИНИ ПЕРВІСНИХ МИСЛИВЦІВ, ЗБИРАЧІВ ТА РИБАЛОК

ПЛАН

1. Соціальна структура.
2. Суспільно-економічні відносини.
3. Організація управління і влади.
4. Зародження і ранні форми релігії.
5. Мистецтво.
6. Поява та розвиток позитивних знань.

Перше питання присвячено огляду соціальної структури доби ранньородової общини первісних мисливців, збирачів та рибалок. Потрібно охарактеризувати традиційну для того часу трирівневу соціальну структуру, яка представлена общиною, родом та сім'єю. Також, важливими для розкриття цього питання є з'ясування чисельності та самої структури ранньородової общини у часи пізнього палеоліту та доби мезоліту.

У другому питанні слід розкрити два аспекти, що є визначальними для характеристики соціально-економічних відносин: існуючі форми власності і розподіл харчових продуктів; шлюбно-сімейні відносини та статеві-вікова організація і розподіл праці за доби пізньородової общини.

У третьому питанні потрібно з'ясувати роль, функції та значення посади вождя та висвітлити систему управління общиною та родовою групою. Також потрібно з'ясувати роль і функції родових старійшин та шамана.

Четверте питання присвячено зародженню і найдавнішим формам релігії. Необхідно охарактеризувати найдавніші форми вірувань, зокрема анімістичні, фетишистські, тотемістичні та магію. Також потрібно вказати на значення і роль релігії у життєдіяльності первісних людських колективів.

У п'ятому питанні потрібно висвітлити появу та розвиток мистецтва за часів ранньородової общини, зокрема, образотворчого, яскравим прикладом якого є наскельний живопис з печер Альтаміра, Ласко, Шове, Ніо та ін., а також пізньопалеолітичної скульптури. Також потрібно проаналізувати гіпотези походження мистецтва.

У шостому питанні потрібно проаналізувати появу та розвиток позитивних знань до яких ми відносимо відомості первісних людей про навколишнє природне середовище, зокрема, рослинний і тваринний світ, орієнтування на місцевості та обрахунок часу (первісний календар), знання з мінералогії, систему лічби тощо.

Основна література

Баженів О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисін Я. І., 2016. 371 с.

Вишняцький Л. Б. Введение в преисторию (проблемы антропогенеза и становления культуры). Кишинев : Высшая антропологическая школа, 2005. 396 с.

Залізняк Л. Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с.

Леві-Строс Клод. Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. 324 с.

Охріменко Г., Локайчук С. Духовна культура первісного населення : навч. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. 188 с.

Ситник О. С. Культурна антропологія: походження людини і суспільства. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Яковлева Л. Найдавніше мистецтво України. Київ : Стародавній світ, 2013. 288 с.

Додаткова

Биби́ков С. Н. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. Очерк материальной и духовной культуры палеолитического человека. Київ : Стародавній світ, 2008. 124 с.

Залізняк Л. Л. Мезоліт заходу Східної Європи // Кам'яна доба України. Вип. 12. Київ: Шлях, 2009. 278 с.

Кабо В. Р. Происхождение и ранняя история аборигенов Австралии. Москва : Наука, 1969. 408 с.

Люсьен Леви-Брюль. Первобытный менталитет / Перевод с французского Е. Калычикова. СПб. : «Европейский Дом», 2002. 400 с.

Матвеева Н. П. Реконструкция социальной структуры древних обществ по археологическим данным. Учебное пособие. Тюмень : Издательство Тюменского государственного университета, 2007. 206 с.

Манько В. О. Фінальний палеоліт – неоліт Криму: культурно-історичний процес. Київ : О. Філюк, 2013. 248 с.

Марков Г. Е. История хозяйства и материальной культуры (в первобытном и раннеклассовом обществе): Учебное пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1979. 304 с.

Массон В. М. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии). Ленинград : Издательство Наука, 1976. 197 с.

Морган Л. Г. Древнее общество: Или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. Москва : Книга по Требованию, 2012. 368 с.

Рэдклифф-Браун А. Р. Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции. Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. 303 с.

Семенов Ю. И. Происхождение брака и семьи. Москва : Мысль, 1974. 309 с.

Степанчук В. Льодовики, мамонти та первісні люди: Україна мільйон років тому. Київ : Наш час, 2007. 192 с.

Тайлор Э. Б. Первобытная культура. Пер. с англ. Москва : Политиздат, 1989. 573 с.

Токарев С. А. Ранние формы религии. Москва : Политиздат, 1990. 622 с.

Цалкин В. И. Древнейшие домашние животные Восточной Европы. Москва: Наука, 1970. 280 с.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте соціальний устрій часів пізнього палеоліту-мезоліту.
2. Які форми власності існували у ранньородовій общині?
3. Охарактеризуйте шлюбно-сімейні відносини?
4. Які форми розподілу праці існували за часів ранньородової общини?
5. Хто очолював первісні колективи мисливців, збирачів та рибалок?
6. Які найдавніші форми релігії ви знаєте?
7. Які форми мистецтва практикували за часів ранньородової общини?
8. Якими позитивними знаннями володіли первісні люди за доби ранньородової общини?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. Соціальна структура ранньої первісної общини представлена рівнями:

- а) плем'я, община, рід;
- б) община, рід, сім'я;
- в) плем'я, рід, сім'я;
- г) община, сім'я.

2. Головними формами власності для ранньопервісної общини були:

- а) колективна та індивідуальна;
- б) індивідуальна та приватна;
- в) колективна і приватна;
- г) приватна поєднана з колективною.

3. Основна форма сім'ї у ранньопервісній общині – це ...:

- а) гаремна;
- б) моногамна;
- в) парна;
- б) проміскуїтет.

4. Матрилокальність – це:

- а) види господарських робіт, що проводилися виключно жінками;
- б) шлюбне оселення подружжя в жінки;
- в) шлюбне оселення подружжя в чоловіка;
- г) спеціалізоване жіноче господарство.

5. Залежно від місця оселення, сім'ї поділялись на:

- а) патрилокальні, матрилокальні;
- б) патрилійні, матрилійні;
- в) патрилокальні, патрилійні;
- г) матрилокальні, матрилійні.

6. Ініціація – це:

- а) звичай демонстрації батьком своєї причетності до дитини;
- б) обряд залучення підлітків до категорії дорослих чоловіків та жінок;
- в) віра у надприродні істоти;
- в) шлюбне оселення подружжя.

7. Причиною виникнення мистецтва в первісних суспільствах є:

- а) художній інстинкт;
- б) результат релігійної практики та господарської діяльності;

в) бажання первісних людей за допомогою малюнків та скульптур прикрасити свої помешкання;

г) бажання первісних людей за допомогою малюнків та скульптур окреслити межі своєї території від інших кочових груп.

8. Який барвник первісні люди використовували для фарбування та наскельного живопису?

- а) кров тварин;
- б) розведenu глину;
- в) масляну фарбу.
- г) ворхру.

9. Анімізм – це:

- а) віра в духів, душу, надприродні істоти;
- б) віра в здатність людини за допомогою певної обрядовості впливати на інших людей, тварин, рослин.
- в) віра в надприродні властивості неживих предметів;
- г) віра в існування тісного зв'язку між родовою групою та тотемом.

10. Першою арифметичною дією, що винайшло людство було:

- а) додавання;
- б) віднімання;
- в) множення;
- г) ділення.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

Семінарське заняття №8.

ДОБА РОЗКВІТУ РОДОВОЇ ОБЩИНИ. НЕОЛІТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ

ПЛАН

1. Неолітична революція. Виникнення землеробства і скотарства.
2. Основні технічні досягнення неолітичного й енеолітичного часу.
3. Особливості господарського укладу неолітичного населення за даними археології.
4. Господарство і матеріальна культура сучасних мотичних землеробів-скотарів.

У першому питанні слід розкрити суть і зміст «неолітичної революції», основу якого став перехід до відтворювального господарства (землеробства та скотарства). У цьому контексті потрібно висвітлити існуючі теорії (моноцентризм і поліцентризм), вказати на основні осередки одомашнення культурних рослин.

Друге питання присвячено огляду матеріальної культури та основних технічних винаходів людства доби неоліту – енеоліту. Потрібно охарактеризувати якісні зміни у розвитку господарства, зумовленого переходом до осілости, вказати на нові винаходи та технічні досягнення людства (наприклад, винайдення кераміки і гончарства, ткацького верстату та прядіння, нові знаряддя праці й технології їх виготовлення тощо).

Розглянувши основні осередки формування відтворюючого господарства, в яких відбувся процес доместикації рослин, слід звернути увагу й на археологічні дані, котрі дають змогу доповнити картину впровадження економіки відтворюючого типу, а також з'ясувати стан матеріальної культури цих давніх суспільств. Хронологічно можна виділити три етапи процесу зародження і раннього розвитку господарств відтворюючого типу. Перший охоплює добу епіпалеоліту (мезоліту), коли з'являються перші осередки відтворюючого господарства при повному домінуванні економіки привласнюючого типу. Другий – відноситься до часу неоліту. В цей час формуються зони комплексного землеробсько-скотарського господарства, котрі забезпечували основні потреби неолітичного населення. Однак по суцільству з цими районами в Європі, на Кавказі, Середній та Південній Азії, Далекому Сході, Америці розвивалися традиційні мисливсько-збиральницькі господарства. І, нарешті, третій етап охоплює добу

енеоліту та ранньої бронзи. Саме тоді і відбулося територіальне розширення зон відтворюючих господарств і формування в різних природно-кліматичних умовах декількох господарських типів – осілого землеробсько-скотарського, осілого, з переважанням землеробства над скотарством, й кочового, з переважанням скотарства над землеробством.

У четвертому питанні слід здійснити огляд господарського укладу і матеріальної культури сучасних племен мотичних землеробів-скотарів Африки та Південної Америки, вказати на особливості ведення відтворюючого господарства та вплив кліматичних й інших умов на домінуючу форму – землеробство, землеробство і скотарство, ви-
нятково скотарство.

Основна література

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОР Сісін Я. І., 2016. 371 с.

Вишняцкий Л. Б. Введение в преисторию (проблемы антропогенеза и становления культуры). Кишинев : Высшая антропологическая школа, 2005. 396 с.

Залізник Л. Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с.

Леві-Строс Клод. Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. 324 с.

Охріменко Г., Локайчук С. Духовна культура первісного населення : навч. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. 188 с.

Ситник О. С. Культурна антропологія: походження людини і суспільства. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Яковлева Л. Найдавніше мистецтво України. Київ : Стародавній світ, 2013. 288 с.

Додаткова

Гимбутас М. Цивілізація Великої Богини: Мир Древней Европы. Москва : РОССПЭН, 2006. 572 с.

Даниленко В. Н. Неолит Украины: Главы древней истории Юго-Восточной Европы. Київ : Наукова думка, 1969. 259 с.

Люсьен Леви-Брюль. Первобытный менталитет / Перевод с французского Е. Калыцикова. СПб. : «Европейский Дом», 2002. 400 с.

Матвеева Н. П. Реконструкция социальной структуры древних обществ по археологическим данным. Учебное пособие. Тюмень : Издательство Тюменского государственного университета, 2007. 206 с.

Манько В. О. Фінальний палеоліт – неоліт Криму: культурно-історичний процес. Київ : О. Філюк, 2013. 248 с.

Марков Г. Е. История хозяйства и материальной культуры (в первобытном и раннеклассовом обществе): Учебное пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1979. 304 с.

Массон В. М. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии). Ленинград : Издательство Наука, 1976. 197 с.

Морган Л. Г. Древнее общество: Или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. Москва : Книга по Требованию, 2012. 368 с.

Ногін Є. В. Неоліт Північно-Східної України: Наукова монографія. Київ : Видавець Олег Філюк, 2016. 580 с.

Рэдклифф-Браун А. Р. Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции. Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. 303 с.

Семенов Ю. И. Происхождение брака и семьи. Москва : Мысль, 1974. 309 с.

Тайлор Э. Б. Первобытная культура. Пер. с англ. Москва : Политиздат, 1989. 573 с.

Токарев С. А. Ранние формы религии. Москва : Политиздат, 1990. 622 с.

Цалкин В. И. Древнейшие домашние животные Восточной Европы. Москва: Наука, 1970. 280 с.

Чайлд Г. Расцвет и падение древних цивилизаций. Далекое прошлое человечества. Москва : Центрполиграф, 2012. 384 с.

Запитання для самоконтролю

1. В якому регіоні земної кулі вперше зароджується землеробство?
2. Дайте визначення терміну «неолітична революція».
3. Яка з теорій доместикації культурних рослин є більш науково обґрунтованою (моноцентризм чи поліцентризм)?
4. Які нові знаряддя праці було винайдено?
5. Які зміни відбулися у технології обробітки каменю?
6. В якій з археологічних культур Леванту та Месопотамії фіксується зародження землеробства.

7. Коли фіксується перехід до відтворюючих форм господарства, на території Далекого Сходу і з якими археологічними культурами цей перехід пов'язаний ?

8. Вкажіть на характерні особливості ведення господарства сучасними мотичними землеробами-скортарями території Африки та Південної Америки.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. Під терміном «неолітична революція» розуміють:

- а) перехід від привласнювального до відтворювального типу господарства;
- б) перехід від відтворювального до привласнювального типу господарства;
- в) перехід від полювання і збиральництва до рибальства;
- г) перехід до інтенсивного полювання та збиральництва.

2. Хто запровадив термін «неолітична революція»?

- а) Ф. Енгельс;
- б) Е. Тейлор;
- в) Л. Морган;
- г) Г. Чайлд.

3. Засновником теорії поліцентризму в питанні виникнення і поширення землеробства є:

- а) М. Вавілов;
- б) Г. Чайлд;
- в) Л. Морган;
- г) С. Толстов.

4. Моноцентристи вважають, що первинним осередком виникнення землеробства був регіон:

- а) Північної Африки;
- б) Передньої Азії;
- в) Європи;
- г) Мезо-Америки.

5. Найбільшим досягненням неоліту було:

- а) перехід до відтворюючого господарства;
- б) винайдення лука і стріли;
- в) перехід до осілого способу життя
- г) винайдення ткацького верстату

6. Перехід до землеробства і скотарства як головних форм ведення господарства за часів неоліту призвів до:

- а) осілої людства та формування скотарських суспільств у степових регіонах;
- б) розвитку мисливства, збиральництва та рибальства;
- в) виникнення державних (політичних) утворень;
- г) зародження серед неолітичного населення експлуатації.

7. За часів неоліту було винайдено:

- а) лук і стріли;
- б) гарпун;
- в) кераміку;
- г) спис та списокидалку.

8. До найбільш характерних неолітичних знарядь праці слід віднести:

- а) крем'яну шліфовану сокиру;
- б) чисельні мікроліти різних форм;
- в) ручне рубило;
- г) бронзові наконечники стріл.

9. На базі якої археологічної культури території Леванту і Месопотамії спостерігається зачатки землеробства:

- а) культури Яншао;
- б) культури Дзьомон;
- в) трипільської культури;
- г) натуфійської культури.

10. До найдавніших археологічних культур неоліту Європи відносять:

- а) культури Старчево, Кардимальної кераміки;
- б) культури Яншао, Дзьомон;
- в) культури Кукутень-Тритілля, Гумельниця;
- г) Натуфійська та культура лінійно-стрічкової кераміки;

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

Семінарське заняття №9.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ТА КУЛЬТУРА ЧАСІВ РОЗКВІТУ РОДОВОЇ ОБЩИНИ

ПЛАН

1. Соціальна структура.
2. Соціальні норми та організація влади.
3. Релігія та міфологія
4. Мистецтво.

Перше питання стосується соціальної структури та укладу часів неоліту. Потрібно зробити наголос на змінах, які відбулися у зв'язку з осілістю, вказати на зміни в общинно-родовій організації, системі родинних зв'язків та шлюбно-сімейні сфері.

У другому питанні необхідно висвітлити соціальні норми, якими керувалося пізньородове суспільство та організацію влади, яка ускладнилася у порівнянні з попереднім часом.

Третє питання присвячено огляду релігійним віруванням та міфології. Справа в тім, що осілий спосіб життя зумовлений поширенням землеробства і скотарства створив нові умови для розвитку релігійних уявлень. Потреби землеробства, необхідність тривалого і терпеливого очікування та важливість точного обрахунку часу, циклів річних сезонів – все це стало причиною принципово нового інтересу землеробських племен до неба та землі, сонця та місяця, дощу та вітру, тобто до тих сил природи, від яких тепер залежав добробут виробничого колективу. Це означає, що залежність від могутніх духів стала більш помітнішою і відчутнішою. Молитви та жертви в їх честь почали приносити частіше, а уявлення про їх надприродні можливості все зростали. В результаті стародавні духи, об'єкт анімістичного культу, поступово перетворювалися у все більш могутніх богів, у чю честь створювалися вівтарі і храми, кому денно і нічно служили спеціально виділені з колективу землеробів-скотарів фахівці – служителі, майбутні жерці. Тому, слід наголосити на змінах в анімістичних, фетишистських та тотемістичних уявленнях, магійній обрядовості та проаналізувати міфологію.

Четверте питання присвячено змінам, які були пов'язані з релігійними уявленнями неолітичного населення, що знайшло своє відбиття у мистецтві. І якщо в більш ранні епохи мистецтво майже повсюдно розвивалося приблизно однаково, то тепер воно набувало свої ло-

кальні або регіональні особливості, що суттєво відрізнялися один від одного. Слід розкрити розвиток декоративного мистецтва, яке за часів розквіту родової общини набуває значного поширення, зміни у живописі, скульптурі та монументальній архітектурі (спорудження менгірів, мегалітів та дольменів).

Основна література

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисін Я. І., 2016. 371 с.

Вишняцкий Л. Б. Введение в преисторию (проблемы антропогенеза и становления культуры). Кишинев : Высшая антропологическая школа, 2005. 396 с.

Залізник Л. Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с.

Леві-Строс Клод. Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. 324 с.

Охріменко Г., Локайчук С. Духовна культура первісного населення : навч. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. 188 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Яковлева Л. Найдавніше мистецтво України. Київ : Стародавній світ, 2013. 288 с.

Додаткова

Гимбутас М. Цивілізація Великої Богини: Мир Древней Европы. Москва : РОССПЭН, 2006. 572 с.

Даниленко В. Н. Неолит Украины: Главы древней истории Юго-Восточной Европы. Київ : Наукова думка, 1969. 259 с.

Люсьен Леви-Брюль. Первобытный менталитет / Перевод с французского Е. Калыцикова. СПб. : «Европейский Дом», 2002. 400 с.

Матвеева Н. П. Реконструкция социальной структуры древних обществ по археологическим данным. Учебное пособие. Тюмень : Издательство Тюменского государственного университета, 2007. 206 с.

Манько В. О. Фінальний палеоліт – неоліт Криму: культурно-історичний процес. Київ : О. Філюк, 2013. 248 с.

Марков Г. Е. История хозяйства и материальной культуры (в первобытном и раннеклассовом обществе): Учебное пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1979. 304 с.

Массон В. М. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии). Ленинград : Издательство Наука, 1976. 197 с.

Морган Л. Г. Древнее общество: Или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. Москва : Книга по Требованию, 2012. 368 с.

Ногін Є. В. Неоліт Північно-Східної України: Наукова монографія. Київ : Видавець Олег Філюк, 2016. 580 с.

Рэдклифф-Браун А. Р. Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции. Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. 303 с.

Семенов Ю. И. Происхождение брака и семьи. Москва : Мысль, 1974. 309 с.

Тайлор Э. Б. Первобытная культура. Пер. с англ. Москва : Политиздат, 1989. 573 с.

Токарев С. А. Ранние формы религии. Москва : Политиздат, 1990. 622 с.

Цалкин В. И. Древнейшие домашние животные Восточной Европы. Москва: Наука, 1970. 280 с.

Чайлд Г. Расцвет и падение древних цивилизаций. Далекое прошлое человечества. Москва : Центрполиграф, 2012. 384 с.

Запитання для самоконтролю

1. Які зміни відбулися у соціальній структурі пізньородового суспільства?
2. Які зміни відбулися у шлюбно-сімейних відносинах?
3. Дайте визначення терміну «фратрія».
4. Які форми розподілу праці виникають за часів пізньородової общини?
5. Опишіть соціальні норми, які були поширені серед землеробсько-скотарського населення доби пізньопервісної общини.
6. Які зміни відбулися в системі общинно-родової організації?
7. Що з'явилося нового в організації влади пізньородових суспільств у порівнянні з попереднім часом?
8. Вкажіть на характерні особливості мистецтва в часи пізньородової общини?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. Лінідж – це ... :

- a) форма устрою родових об'єднань по материнській чи жіночій лінії, які вели своє походження від «реального» предка (субклан);

б) об'єднання багатьох родів та общин і єдину етнічну або політичну організацію;

в) екзогамна група близьких родів, що вступали у шлюб з представниками інших общин;

г) найдавніша соціальна організація найдавніших людей доби праобщини.

2. Фратрія – це ... :

а) форма устрою родових об'єднань по материнській чи жіночій лінії (рід);

б) об'єднання багатьох родів та общин і єдину етнічну або політичну організацію;

в) екзогамна група близьких родів, що вступали у шлюб з представниками інших общин;

г) найдавніша соціальна організація найдавніших людей доби праобщини.

3. Найвищим органом влади в пізньопервісній общині були:

а) збори племені;

б) збори общинників;

в) збори родичів;

г) збори сімей.

4. Хто керував родовою общиною?

а) царі;

б) жерці;

в) шамани;

г) старійшини.

5. Ініціація – це:

а) звичай демонстрації батьком своєї причетності до дитини;

б) обряд залучення підлітків до категорії дорослих чоловіків та жінок;

в) віра у надприродні істоти;

г) шлюбне оселення подружжя.

6. За часів пізньородової общини у шлюбно-сімейній сфері практикувалося:

а) матрилокальне і патрилокальне шлюбне оселення;

б) тільки матрилокальне шлюбне оселення;

в) тільки патрилокальне шлюбне оселення;

г) дизлокальне шлюбне оселення.

7. Ініціація – це:

- а) звичай демонстрації батьком своєї причетності до дитини;
- б) обряд залучення підлітків до категорії дорослих чоловіків та жінок;
- в) віра у надприродні істоти;
- в) шлюбне оселення подружжя.

8. Магія – це:

- а) віра в духів, душу, надприродні істоти;
- б) віра в здатність людини за допомогою певної обрядовості впливати на інших людей, тварин, рослин.
- в) віра в надприродні властивості неживих предметів;
- г) віра в існування тісного зв'язку між родовою групою та тотемом.

9. Анімізм – це:

- а) віра в духів, душу, надприродні істоти;
- б) віра в здатність людини за допомогою певної обрядовості впливати на інших людей, тварин, рослин.
- в) віра в надприродні властивості неживих предметів;
- г) віра в існування тісного зв'язку між родовою групою та тотемом.

10. Фетишизм – це:

- а) віра в духів, душу, надприродні істоти;
- б) віра в існування тісного зв'язку між родовою групою та тотемом;
- в) віра в здатність людини за допомогою певної обрядовості впливати на інших людей, тварин, рослин;
- г) віра в надприродні властивості неживих предметів.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

Семінарське заняття №10.

НЕОЛІТ УКРАЇНИ

ПЛАН

1. Розселення найдавніших землеробів з Близького Сходу.
2. Неолітична колонізація Балкан, Центральної Європи та України.
3. Неоліт України. Неолітичні культури на території України.
4. Трипільська культура та її місце в минулому України.

Перше питання присвячено міграціям неолітичного населення з Близького Сходу, де було кілька центрів становлення аграрного господарства: палестино-сирійського на східному узбережжі Середземного моря, південно-анатолійського на півдні Малої Азії, у передгір'ях Загросу на схід від р. Тигр. З палестино-сирійського ранньо-неолітичного центру в VII тис. до н. е. стародавні мотичні землероби і скотарі розселялися переважно на південь в Аравію та на південний захід в Африку. Із гір мотичні землероби розселилися на Схід в Індію (дравіди) та у Центральну Азію. У тісному контакті зі Східним Середземномор'ям у горах Тавру розвивався південно-анатолійський центр становлення відтворювального господарства, з якого, на думку переважної більшості дослідників, землеробство і скотарство потрапило в Європу в VII тис. до н. е.

Друге питання присвячено подальшим міграціям неолітичного населення на території Європи. Визначальним Європейським осередком, з якого найдавніші землероби розходилися по всій території Європи слід вважати Балкани, де формується блок «дунайських неолітичних культур». Стосовно неолітизації України слід розглянути декілька концепцій: південно-східну (з Передкавказзя та Прикаспію) та південно-західну (з Балкан через Подунав'я). Зауважимо, що автохтоністська теорія самостійного зародження відтворюючого господарства в Європі та Україні сьогодні вважається аматорською.

Третє питання стосується огляду археологічних культур та основних пам'яток неолітичного часу, які залишили по собі найдавніші землероби та скотарі України. До таких відносять Буго-Дністровську, лінійно-стрічкової кераміки, сурсько-дніпровську, дніпро-донецьку та ямково-гребінцевої кераміки культури.

Четверте питання стосується огляду феномену Східно-Європейського неоліту і енеоліту – трипільській культурі (Кукутеень-Трипілья). Потрібно висвітлити такі аспекти її життєдіяльності як її за-

родження, заселення території України, висвітлити господарський уклад, розвиток ремесла, містобудування, культурні зв'язки з іншими культурами тощо, а також вказати на її місце в минулому України.

Основна література

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисін Я. І., 2016. 371 с.

Вишняцкий Л. Б. Введение в преисторию (проблемы антропогенеза и становления культуры). Кишинев : Высшая антропологическая школа, 2005. 396 с.

Залізняк Л. Л. «Неолітична революція» в археології України початку ХХІ ст. // Археологія. 2017. № 4. С. 5-25.

Залізняк Л. Л. Неолітизація України. Від «східного імпульсу» до «балканізації» // МАГІСТЕРІУМ. Археологічні студії. 2018. Вип. 70. С. 4-16.

Даниленко В. Н. Неолит Украины: Главы древней истории Юго-Восточной Европы. Київ : Наукова думка, 1969. 259 с.

Залізняк Л. Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с.

Ситник О. С. Культурна антропологія: походження людини і суспільства. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Додаткова

Бурдо Н. Б, Відейко М. Ю. Феномен трипілья у цивілізаційній історії України (Походження, хронологія, зв'язки, етнокультурний та цивілізаційний аспекти трипільської культури) // Трипільська культура. Пошуки. Відкриття. Світовий контекст (До 100-річчя від дня народження О. Ольжича) : Збірка наукових праць / Упоряд. М. Відейко, С. Кот. Київ : Спадщина, 2007. с. 5-27.

Виноградова Н.М. Племена Днестровско-Прутского междуречья в период расцвета трипольской культуры (периодизация, хронология, локальные варианты). Кишинев : Штиинца, 1983. 107 с.

Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : підручник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. 480 с.

Гимбутас М. Цивілізація Великої Богини: Мир Древней Европы. Москва : РОССПЭН, 2006. 572 с.

Європа на порозі IV тисячелеття: время трансформаций // Stratum Plus. 2016. №2. 288 с.

Енциклопедія Трипільської цивілізації : в 2 т. Т.1. Кн.1. / Гол. ред. М. Ю. Відейко; Відп. секр. Н. Б. Бурдо. Київ : ТОВ «Укрполіграфмедіа», 2004. 703 с.

Енциклопедія Трипільської цивілізації : в 2 т. Т.1. Кн.2. / Н. Б. Бурдо [и др.]; гол. ред. М. Ю. Відейко. Київ. 2004. 319 с.

Журавльов О. П., Котова Н. С. Тваринництво неолітичного населення України // Археологія. 1996. №2. С. 3-17.

Котова Н. С. Неолитизация Украины. Луганск: Шлях, 2002. 267 с.

Никитин А. Г. Генетические корни трипольцев: что мы узнали после восьми лет исследований // Stratum plus. № 2. 2014. С. 303-306.

Ногін Є. В. Неоліт Північно-Східної України: Наукова монографія. Київ : Видавець Олег Філюк, 2016. 580 с.

Манько В. О. Проблеми вивчення неоліту України // Кам'яна доба України. 2010. №13. С. 229-253.

Цалкин В. И. Древнейшие домашние животные Восточной Европы. Москва: Наука, 1970. 280 с.

Чайлд Г. Расцвет и падение древних цивилизаций. Далекое прошлое человечества. Москва : Центрполиграф, 2012. 384 с.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть основні Близько-Східні центри становлення аграрного господарства.
2. Проаналізуйте Південно-Східну концепцію неолітизації України.
3. Проаналізуйте Південно-Західну концепцію неолітизації України.
4. Які форми розподілу праці виникають за часів пізньородової общини?
5. Які археологічні культури слід віднести до лісо-степової частини України та які особливості їх господарського укладу?
6. Які археологічні культури слід віднести до степової частини України та які особливості їх господарського укладу?
7. У чому полягає особливість трипільської культури у порівнянні з іншими культурами часів неоліту-енеоліту?
8. Яке місце в історії України займає Трипільська культура?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. Неоліт в Україні почався в:

- а) 10 тисячолітті;
- б) 6 тисячолітті;
- в) 5 тисячолітті;
- г) 4 тисячолітті;

2. Яка з теорій неолітизації України є хибною:

- а) Південно-Східна (з Передкавказзя та Прикаспію);
- б) Південно-західну (з Балкан через Подунав'я);
- в) автохтоністська теорія самостійного зародження відтворюючого господарства;
- г) перших дві.

3. Назвіть основні регіони проникнення неолітичного населення на територію України:

- а) винятково через територію Передкавказзя;
- б) Балканський регіон і територія Передкавказзя та Прикаспія;
- в) з території Західної і Центральної Європи;
- г) проникнення морським шляхом з Малої Азії у Північне Причорномор'я.

4. В якому тисячолітті вперше була застосована система рільництва на території України?

- а) I тис. до н. е.;
- б) IV тис. до н. е.;
- в) VI тис. до н. е.;
- г) VIII тис. до н. е.

5. До найдавнішої культури неоліту відносять:

- а) Буго-Дністровську;
- б) Кукутень-Трипілля;
- в) культуру Гумельниця;
- г) культуру кулястих амфор.

6. Особливістю керамічного посуду часів неоліту є:

- а) переважно гостродонний посуд з додаванням органіки у тісто глини;
- б) плоскодонний посуд з додаванням шамоту в тісто глини;
- в) виготовлення великих посудин (піфоси, амфори) для збереження сільськогосподарської продукції;
- г) перший і другий варіант у відповідності з етапами розвитку неолітичних культур.

7. Вкажіть, на яку добу археологічної періодизації давньої історії України припав розквіт трипільської культури.

- а) мезоліт;
- б) неоліт;
- в) енеоліт;
- г) доба бронзи.

8. Назвіть хронологічні рамки існування трипільської культури:

- а) VI – IV тис. до н. е.;
- б) IV – III тис. до н. е.;
- в) II – I тис. до н. е.;
- г) I тис. до н.е. – I тис. н. е.

9. Для трипільської культури характерне:

- а) орне землеробство, використання мідних знарядь при збереженні кам'яних, будівництво протоміст, якісна розписна кераміка;
- б) скотарський уклад життя, будівництво сезонних стоянок, гостродонна кераміка, виготовлення кам'яних знарядь праці;
- в) будівництво невеликих поселень, домінування привласнювальних форм господарства над відтворювальними, мікролітичні знаряддя праці;
- г) добування вогню, спорудження штучних жител, формування роду, поява основних форм релігійних уявлень.

10. Назвіть основне заняття трипільців:

- а) кочове скотарство;
- б) орне землеробство;
- в) мисливство;
- г) рибальство.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

Семінарське заняття №11.

ШЛЯХИ І ФОРМИ РОЗКЛАДУ РОДОВОЇ ОБЩИНИ

ПЛАН

1. Характеристика пізньоматеринського роду.
2. Патріархальний рід: характеристика, основні риси.
3. Протоселянська сусідська община: поява, характеристика.
4. Великі сім'ї та безродовий варіант розпаду первісних суспільств.

Відповідаючи на перше запитання потрібно проаналізувати пізньоматеринський рід як один з варіантів розпаду родового ладу. Також необхідно зробити порівняння пізньоматеринської родової організації з материнською та патріархальною, вказати на її особливості.

Друге запитання присвячено огляду особливостей патріархального роду. Потрібно висвітлити причини переходу до патріархальної родової організації, проаналізувати зміни у соціальних відносинах та шлюбно-сімейній сфері, охарактеризувати патріархальну сім'ю.

Третє питання присвячене огляду протоселянської сусідської общини. Необхідно висвітлити передумови і причини появи цієї нової соціальної формації, вказати на особливості соціально-економічних та шлюбно-сімейних відносин, проаналізувати зміни у системі управління такою общиною у порівнянні з матріархальною та патріархальною.

Четверте питання присвячене двом нелінійним варіантом розпаду родової общини, які відбулися у формі великосімейних колективів та безродового варіанту, який фіксується у сучасних палеоазійців. Необхідно висвітлити причини появи цих форм (екологічні, господарські) та охарактеризувати їх особливості (соціально-економічні та шлюбно-сімейні відносини, систему управління групою).

Основна література

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисін Я. І., 2016. 371 с.

Дроздов В. В. Історія первісного суспільства в схемах і таблицях : навч.-метод. посіб. для студентів ВНЗ. Ізмаїл : РВВ ІДГУ-СМИЛ, 2016. 199 с.

Залізник Л. Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с.

Леві-Строс Клод. Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. 324 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Додаткова

Гимбутас М. Цивілізація Великої Богини: Мир Древней Европы. Москва : РОССПЭН, 2006. 572 с.

Марков Г. Е. История хозяйства и материальной культуры (в первобытном и раннеклассовом обществе): Учебное пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1979. 304 с.

Массон В. М. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии). Ленинград : Издательство Наука, 1976. 197 с.

Первобытное общество. Основные проблемы развития / [под ред. А. И. Першица]. Москва : Наука, 1974. 288 с.

История первобытного общества. Эпоха классовобразования / Ред. колл.: Бромлей Ю. В. (отв. ред.), Л. Е. Куббель, А. И. Першиц. Москва : Наука, 1988. 568 с.

Первобытная периферия классовых обществ до начала Великих географических открытий: Проблемы исторических контактов / Авт. колл.: С. А. Арутюнов, Д. В. Деопик, Л. Е. Куббель, Е. М. Медведев и др.; Отв. ред.: А. И. Першиц, А. М. Хазанов. Москва : Наука, 1978. 304 с.

Чайлд Г. Расцвет и падение древних цивилизаций. Далекое прошлое человечества. Москва : Центрполиграф, 2012. 384 с.

Запитання для самоконтролю

1. Які найдавніші форми торговельних операцій існували у первісних суспільствах.
2. Дайте визначення терміну «престижна економіка».
3. Скільки великих розподілів праці відбулося за часів первісного ладу?
4. Охарактеризуйте перший суспільний розподіл праці та вкажіть його соціальні наслідки.
5. Охарактеризуйте другий суспільний розподіл праці та визначіть його соціальні наслідки.
6. Які нові форми ремесла зароджуються за доби політогенезу?
7. Що таке надлишковий продукт і які джерела його надходження?
8. Які економічні наслідки впровадження у виробництва металу мало для первісних людських колективів?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. Для часів пізньоматеринського роду стосунки між чоловіком і жінкою були:

- а) антогонічними;
- б) нерівноправними;
- в) рівноправними;
- г) взаємозалежними.

2. Кому належала влада в пізньоматеринських суспільствах?

- а) представнику релігійного культу (шаману);
- б) жінці старійшині роду;
- в) чоловіку-вождю;
- г) воїнам.

3. Причиною розпаду материнського роду та формування патріархального було:

- а) зміна форми сім'ї;
- б) занепад полювання і збиральництва;
- в) зміна основних релігій;
- г) зростання господарської ролі чоловіка в суспільстві.

4. Для патріархального суспільства була характерною наступна форма сім'ї:

- а) моногамна;
- б) парна;
- в) гаремна;
- г) проміскуїтет.

5. Хто очолював патріархальні роди?

- а) старійшина;
- б) вождь;
- в) шаман;
- г) військовий проводир.

6. Як можна охарактеризувати протоселянську сусідську общину?

- а) це патріархальна община;
- б) це родова община;
- в) це союз родів;
- г) це виокремлені сім'ї з родової общини.

7. Протоселянська сусідська община у сфері форм власності (на землю, майно) характеризується:

- а) поєднанням колективної власності з приватною;

- б) поєднанням колективної власності з індивідуальною;
- в) поєднанням індивідуальної власності з родовою;
- г) існуванням лише колективної власності.

8. У протоселянській сусідській общині було оформлено процес:

- а) успадкування власності від матері до сина;
- б) успадкування власності від батька до сина;
- в) неможливість успадкування сином власності батька;
- г) успадкування всієї власності померлого всією сім'єю.

9. Безродовий варіант розпаду первісних суспільств сьогодні простежується серед:

- а) первісних африканських племен;
- б) первісних колективів Океанії;
- в) південно-американських індіанців;
- г) сучасних палеоазійців (чукчі).

10. Парцелярне господарство – це ... :

- а) колективне селянське господарство;
- б) індивідуальне селянське господарство;
- в) общинне селянське господарство;
- г) сусідське селянське господарство.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

Семінарське заняття №12.

ШЛЯХИ СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ

ПЛАН

1. Нерівномірність і різноманітність господарського розвитку людства за доби політогенезу.
2. Зародження експлуатації.
3. Розвиток грабіжницьких війн і військової демократії.
4. Інші шляхи становлення держави.

Перше питання присвячено проблемі нерівномірності та різноманітності господарського розвитку людства. Згідно цього принципу потрібно проаналізувати особливості розвитку населення Європи, Азії (Передньоазійські цивілізації) та Африки (Єгипет), розкрити особливості господарського укладу та вказати на причини, які сприяли економічному піднесенню суспільств і сприяли пришвидшеному розкладі родових інститутів та становленню державності.

У другому питанні слід розкрити найдавніші форми експлуатації, які можна розділити на внутрішньообщинну та зовнішню, яка представлена данництвом. Необхідно проаналізувати такі форми, як первісне рабство і вказати на його відмінність з класичним; кабальництво, лихварство та здольщину.

Третє питання стосується завершального етапу історії первісного суспільства, який згідно формаційного підходу, отримав назву військової демократії. Необхідно дати визначення терміну «військова демократія», вказати на явища, які були викликані до життя у цей період (грабіжницькі війни та військові походи) і простежити механізми трансформації давніх суспільств на політичні (державні) утворення.

Формування держави не завжди завершувалося шляхом завоювань інших територій та народів. Існували й інші форми, коли держава утворюється «мирним» або шляхом кооперації населення для кращого ведення господарства (Стародавній Єгипет); договірна модель, згідно якої об'єднання населення у політичний інститут (державу) відбувся шляхом прикликання «чужого» правителя (заснування Київської Русі) тощо.

Основна література

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисін Я. І., 2016. 371 с.

Дроздов В. В. Історія первісного суспільства в схемах і таблицях : навч.-метод. посіб. для студентів ВНЗ. Ізмаїл : РВВ ІДГУ-СМИЛ, 2016. 199 с.

Залізник Л. Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с.

Леві-Строс Клод. Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. 324 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Додаткова

Борисова О. В. Соціальна антропологія: підручник для закладів вищої освіти. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2021. 416 с.

Гимбутас М. Цивілізація Великої Богини: Мир Древней Европы. Москва : РОССПЭН, 2006. 572 с.

Марков Г. Е. История хозяйства и материальной культуры (в первобытном и раннеклассовом обществе): Учебное пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1979. 304 с.

Массон В. М. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии). Ленинград : Издательство Наука, 1976. 197 с.

Первобытное общество. Основные проблемы развития / [под ред. А. И. Першица]. Москва : Наука, 1974. 288 с.

История первобытного общества. Эпоха классового образования / Ред. колл.: Бромлей Ю. В. (отв. ред.), Л. Е. Куббель, А. И. Першиц. Москва : Наука, 1988. 568 с.

Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства : навчальний посібник. Вид. 3-тє, стереотип. / Відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. Київ : Либідь, 2001. 360 с.

Первобытная периферия классовых обществ до начала Великих географических открытий: Проблемы исторических контактов / Авт. колл.: С. А. Арутюнов, Д. В. Деопик, Л. Е. Куббель, Е. М. Медведев и др.; Отв. ред.: А. И. Першиц, А. М. Хазанов. Москва : Наука, 1978. 304 с.

Чайлд Г. Расцвет и падение древних цивилизаций. Далекое прошлое человечества. Москва : Центрполиграф, 2012. 384 с.

Запитання для самоконтролю

1. Проаналізуйте причини нерівномірності та різноманітності господарського розвитку людства за доби політогенезу.

2. Які форми експлуатації, які існували на завершальних етапах первісної історії ви знаєте?
3. Чим первісне рабство відрізнялося від «класичного»?
4. Що таке «данництво»?
5. Що таке «здольщина»?
6. Дайте визначення терміну «військова демократія».
7. Які наслідки для розпаду первісного суспільства відіграли грабіжницькі війни?
8. Проаналізуйте «мирні» шляхи утворення держави.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. Головною причиною відокремлення сімей було:

- а) небажання ділитися надлишковим продуктом з родичами;
- б) неможливість спільного проживання подружжя з батьками;
- в) втручання в шлюбно-сімейні справи батьків подружжя;
- г) бажання окремих сімей вести самостійне господарство.

2. Головним наслідком відокремлення сім'ї було:

- а) становлення екзогамних заборон;
- б) формування індивідуального селянського господарства;
- в) поширення парної сім'ї;
- г) поява проміскуїтету.

3. З моногамною сім'єю пов'язують:

- а) розвиток гаремного шлюбу;
- б) появу купівельного шлюбу;
- в) зародження приватної власності;
- г) становлення екзогамних заборон.

4. На відміну від парної сім'ї моногамна базувалася на:

- а) любові і довірі подружжя;
- б) спільних економічних і господарських інтересах подружжя;
- в) людських цінностях;
- г) мали спільну базу.

5. Період політогенезу припадає на:

- а) кам'яний вік;
- б) добу неоліту;
- в) добу металів (бронза-залізо);
- г) період родової общини

6. В основні нерівномірності господарського розвитку людства лежать:

- а) сприятливі для ведення господарства природо-кліматичні умови;
- б) небажання людських колективів вдосконалювати ведення господарства;
- в) невміле керівництво племенами;
- г) постійна ворожнеча між племенами.

7. Які наслідки для розпаду первісного суспільства відіграли грабіжницькі війни?

- а) були основним джерелом розселення людства по земній кулі;
- б) сприяли розвитку скотарства;
- в) сприяли поглибленню майнової та соціальної диференціації первісного суспільства
- г) ніяких наслідків не мали

8. Первісне суспільство гине тоді, коли:

- а) з'являється майнова диференціація (багаті і бідні);
- б) приватна власність стає домінуючою;
- в) відбувається розклад патріархального роду;
- г) з'являється спадкова аристократія.

9. З грабіжницькими війнами по воєнними походами часів розпаду первісного суспільства пов'язують:

- а) мисливсько-збиральницьке господарство;
- б) неолітичну революцію;
- в) військову демократію;
- г) престижну економіку.

10. Військова демократія – це:

- а) здійснення влади вождями за допомогою війська в умовах збереження родоплемінних інститутів.
 - б) здійснення влади вождями за допомогою усіх прошарків населення племені в умовах збереження родоплемінних інститутів.
 - в) здійснення влади вождями за допомогою шамана в умовах збереження родоплемінних інститутів.
 - г) демократія серед військових.
- а) антогонічними;

РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УНІВЕРСИТЕТУ ПІД ЧАС НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

Поточне оцінювання здійснюється у відповідності до «Положення про рейтингову систему оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка».

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий (понятійний)	1	Здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді «так» чи «ні».
	2	Здобувач вищої освіти мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні «так» чи «ні»; може самостійно знайти в підручнику відповідь.
	3	Здобувач вищої освіти намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі властивості; робить спроби виконання вправ, дій репродуктивного характеру; за допомогою викладача робить прості розрахунки за готовим алгоритмом.
Середній (репродуктивний)	4	Здобувач вищої освіти володіє початковими знаннями, здатний провести за зразком розрахунки; орієнтується у поняттях, визначеннях; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає у нього значні труднощі.
	5	Здобувач вищої освіти розуміє сутність навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); вміє працювати з підручником, самостійно опрацювати частину навчального матеріалу; робить прості розрахунки за алгоритмом, але його окремі висновки нелогічні, непослідовні.

	6	Здобувач вищої освіти розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати події, ситуації, робить певні висновки; його відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час розв'язування розрахункових завдань за алгоритмом, користуватися додатковими джерелами.
Достатній (алгоритмічно дієвий)	7	Здобувач вищої освіти правильно й логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими теоріями та фактами, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання у стандартних ситуаціях; за допомогою викладача може скласти план реферату, виконати його і правильно оформити; самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовувати термінологію; скласти таблиці, схеми.
	8	Знання здобувача вищої освіти досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; вміє аналізувати, робити висновки; його відповіді повні, логічні, обґрунтовані, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і обґрунтувати його положення.
	9	Здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати та систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить поняття, категорії, нормативні документи; формулює закони; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички.
	10	Здобувач вищої освіти володіє глибокими й міцними знаннями та використовує їх у нестандартних ситуаціях; може визначати тенденції та суперечності різних процесів; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні тенденції, факти, явища, процеси; самостійно визначає мету власної діяльності; розв'язує творчі завдання тощо.

Високий (твочо-професі- ний)	11	Здобувач вищої освіти володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити й розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, круглі столи тощо); спроможний за допомогою викладача підготувати виступ на студентську наукову конференцію; самостійно вивчити матеріал; визначити програму своєї пізнавальної діяльності; оцінювати різноманітні явища, процеси; займає активну життєву позицію.
	12	Здобувач вищої освіти має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; вміє ставити та розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно й творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й нахили; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО НАПИСАННЯ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ (МКР) ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Модульна контрольна робота (МКР) є складовою поточного контролю і здійснюється у формі виконання студентом модульного контрольного завдання. Її мета – виявити рівень теоретичних знань здобувача вищої освіти. Написання модульної контрольної роботи є обов'язковим для здобувачів вищої освіти.

Відповідно до «Положення про рейтингову систему оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» *до написання модульної контрольної роботи допускають всіх здобувачів вищої освіти.*

Невиконання МКР, завдань самостійної та індивідуальної роботи оцінюється о балів. Здобувані вищої освіти, які за результатами виконання МКР, завдань самостійної та індивідуальної роботи отримали рейтинговий бал менший 60 % від максимальної кількості балів, виділених на ці види робіт, а також ті, що не з'явилися для їх виконання або не виконали їх завдань, вважаються такими, що мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, *ліквідація якої є обов'язковою.*

Передбачено написання однієї МКР, яка проводиться у тестовій формі. При опрацюванні завдань першого рівня складності потрібно обрати вірну відповідь з чотирьох запропонованих. У завданнях другого рівня складності необхідно правильно розташувати в хронологічному порядку варіанти відповідей, позначивши їх цифрами від найдавнішого до найпізнішого; дати визначення терміну та встановити відповідність між визначенням і терміном. При розв'язанні завдань третього рівня складності потрібно дати розгорнуту творчу відповідь.

Результати МКР з дисципліни оцінюється за 30-ти бальною шкалою оцінювання. МКР складається з тестів у вигляді трьох рівнів складності. Максимальна оцінка кожного питання першого рівня складності відповідає 1 балу; другого рівня складності – 3 бали, третього – 4.

При оцінюванні третього рівня складності відповідей студентів потрібно враховувати вміння узагальнювати та систематизувати, аналізувати, оцінювати факти та явища та ступінь усвідомлення та розуміння вивченого матеріалу. Критеріями якості контрольної роботи є самостійність і творчість у висвітлюванні сутності запитань.

ЗРАЗКИ ЗАВДАНЬ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

ВАРІАНТ №1

1 рівень складності

1. Загальну періодизацію історії первісного суспільства вперше створив:

- а) Л. Морган;
- б) Ф. Енгельс;
- в) С. Толстов;
- г) О. Монтеліус.

2. До основних джерел історії первісного суспільства слід віднести:

- а) письмові;
- б) етнологічні;
- в) мовознавчі;
- г) палеозоологічні.

3. До виду *Homo erectus* належить:

- а) австралопітек;
- б) неандерталець;
- в) кроманьйонець;
- г) пітекантроп.

4. Трудову теорію антропогенезу започаткував:

- а) Г. тЧайлд;
- б) Ч. Дарвін;
- в) Ф. Енгельс;
- г) С. Толстов

5. Чому неандертальці ховали своїх небіжчиків?

- а) через санітарні уявлення;
- б) через турботу про померлих;
- в) через високий соціальний статус померлих;
- г) через те, що мали зачатки релігійних явлень

6. Термін «ендогамія» ввів в науку:

- а) Г. Чайлд;
- б) Ф. Енгельс;
- в) Ч. Дарвін;
- г) Дж. Мак-Леннон.

7. За часів доби мезоліту було винайдено:

- а) лук і стріли;
- б) гарпун; і рибачькі сітки;
- в) кераміку;
- г) спис та списокидалку.

8. Третій великий суспільний розподіл праці – це:

- а) відокремлення землеробства від скотарства;
- б) відокремлення рибальства від збиральництва та полювання;
- в) відокремлення збиральництва від полювання;
- г) відокремлення торгівлі від землеробства, ремесла та скотарства.

9. Що стало першою передумовою розпаду первісного ладу:

- а) соціальна диференціація;
- б) перехід людства до патріархату;
- в) військова демократія;
- г) поява надлишкового продукту.

10. Фетишизм – це:

- а) віра в духів, душу, надприродні істоти;
- б) віра в існування тісного зв'язку між родовою групою та тотемом;
- в) віра в здатність людини за допомогою певної обрядовості впливати на інших людей, тварин, рослин;
- г) віра в надприродні властивості неживих предметів.

2 рівень складності

1. Розташуйте в хронологічному порядку:

- а) винайдення бронзи;
- б) поява землеробства;
- в) винайдення спису і списокидалки;
- г) одомашнення собаки.

2. Дайте визначення терміну «екзогамія» _____

3. Встановіть відповідність терміна і визначення. З кожної позиції першого стовпця підберіть відповідну позицію другого стовпця і запишіть в таблицю вибрані цифри під відповідними буквами:

ТЕРМІН	ВИЗНАЧЕННЯ
а) лінідж	1) новий кам'яний вік;
б) плем'я	2) форма устрою родових об'єднань по материнській чи жіночій лінії (рід);

- в) фратрія
- г) мезоліт
- 3) екзогамна група близьких родів, що вступає у шлюб з представниками інших общин;
- 4) середній кам'яний вік;
- 5) об'єднання багатьох родів та общин і єдину етнічну або політичну організацію.

А	Б	В	Г

4. Етнологія поділяє усі первісні колективи на:

- а) апополітейні суспільства;
- б) примітивні суспільства;
- в) ранговані суспільства;
- г) синполітейні суспільства.

3 рівень складності

1. Охарактеризуйте праобщину та основні етапи її розвитку.

2. Геологічна періодизація історії первісного суспільства.

ВАРІАНТ №2

1 рівень складності

1. В основу археологічної періодизації історії первісного суспільства покладено:

- а) зміни в соціальній організації суспільства;
- б) вивчення змін природного середовища внаслідок періодичних наступів льодовика;
- в) відмінності в матеріалах й техніці виготовлення знарядь праці;
- г) критерії фізичної еволюції людини.

2. Археомагнітний метод застосовують для датування:

- а) органічних знахідок;
- б) керамічні вироби;
- в) металеві вироби;
- г) ґрунтових та глиняних нашарувань.

3. До палеоантропів належать:

- а) атлантроп;
- б) кроманьйонець;
- в) президжантроп;
- г) неандерталець.

4. Основною формою ведення господарства в епоху раннього палеоліту було:

- а) полювання;
- б) рибальство;
- в) збиральництво;
- г) землеробство і скотарство;

5. За якої доби було одомашнено першу тварину?

- а) ранній палеоліт;
- б) мезоліт;
- в) пізній палеоліт;
- г) неоліт.

6. Патрилокальність – це:

- а) види господарських робіт, що проводилися виключно чоловіками;
- б) шлюбне оселення подружжя в жінки;
- в) шлюбне оселення подружжя в чоловіка;
- г) спеціалізоване чоловіче господарство.

7. Ініціація – це:

- а) звичай демонстрації батьком своєї причетності до дитини;
- б) обряд залучення підлітків до категорії дорослих чоловіків та жінок;
- в) віра у надприродні істоти;
- г) шлюбне оселення подружжя.

8. Престижна економіка – це:

- а) віра в існування тісного зв'язку між родовою групою та тотемом.
- б) виділення конкретних первісних професій та їх стимулювання;
- в) особливий статус торгових операції, що відбувалися між вождями племен;
- г) система дарообміну, що сприяла виникненню торгівлі.

9. Період військової демократії характеризується:

- а) мирним розвитком первісних суспільств;
- б) переходом від матріархату до патріархату;
- в) грабіжницькими війнами;
- г) розвитком демократичних інститутів серед первісних колективів.

10. Анімізм – це:

- а) віра в духів, душу, надприродні істоти;
- б) віра в здатність людини за допомогою певної обрядовості впливати на інших людей, тварин, рослин;

- в) віра в надприродні властивості неживих предметів;
- г) віра в існування тісного зв'язку між родовою групою та тотемом.

2 рівень складності

1. Розташуйте в логічній послідовності умовні назви форм первісної людини:

- а) пітекантроп;
- б) австралопітек;
- в) неандерталець;
- г) кроманьйонець.

2. Дайте визначення терміну «праобщина» _____

3. Встановіть відповідність терміна і визначення. З кожної позиції першого стовпця підберіть відповідну позицію другого стовпця і запишіть в таблицю вибрані цифри під відповідними буквами:

ТЕРМІН	ВИЗНАЧЕННЯ
а) антропогенез	1) екзогамна група близьких родів, що вступали вступали у шлюб з представниками інших общин і формували плем'я;
б) архантроп	2) процес виникнення та подальшої еволюції фізичного типу людини;
в) голоцен	3) заборона шлюбно-сімейних стосунків між представниками одного роду.
г) екзогамія	4) найдавніша людина; 5) сучасний післяльодовиковий геологічний період.

А	Б	В	Г

4. За часів мідно-бронзового віку було винайдено:

- а) землеробство та скотарство;
- б) гончарний круг;
- в) ткацький верстат;
- г) освоєне залізо.

3 рівень складності

1. Розкрити розвиток продуктивних сил епохи бронзи.

2. Археологічна періодизація історії первісного суспільства.

САМОСТІЙНА РОБОТА ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота є складовим і водночас творчим, індивідуальним та окремим видом навчальної і наукової роботи студента поряд із лекцією та семінарським заняттям. Її суттєвими ознаками є робота безпосередньої участі викладача, але за обов'язкового контролю. Виконання самостійної та індивідуальних навчально-дослідницьких завдань, передбачених робочими програмами навчальних дисциплін, **є обов'язковим**.

Самостійна робота студента – це основний засіб засвоєння студентом навчального матеріалу у вільний від обов'язкових навчальних занять час. Її зміст визначається робочою програмою дисципліни та методичними рекомендаціями викладача.

Викладач визначає обсяг і зміст самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності, розробляє методичні засоби проведення поточного та підсумкового контролю, аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного студента.

За великого навчального навантаження, дефіциту часу важливе значення для студента має раціональне планування самостійної роботи. План допомагає правильно розподілити, економно використовувати свій час.

Формами контролю самостійної роботи студента виступають колоквіуми, індивідуальні та групові співбесіди, тестовий контроль, контрольна робота.

Про організацію самостійної роботи студенти мають дотримуватися таких вимог¹:

1. Систематичність і безперервність.
2. Послідовність у роботі.
3. Правильне планування самостійної роботи, раціональне використання часу.
4. Використання відповідних методів, способів і прийомів роботи.
5. Виконання всіх вимог викладача.

Обов'язковим елементом самостійної роботи студента є занотування змісту прочитаного з книги чи журналу. Процес занотуван-

¹. На допомогу першокурснику: Довідник для студентів історичного факультету / Упоряд. В. А. Дубінський, С. Г. Вонсович. За ред. С. А. Копилова. Кам'янець-Подільський державний університет, 2007. С. 28.

ня активізує головні ідеї та положення, фіксує найважливіше у змісті, позитивно впливає на запам'ятовування матеріалу. Залежно від мети та подальшого використання, від призначення студенти можуть використовувати такі форми занотовування:

- **бібліографічна довідка** – у ній зазначають автора тексту, заголовок, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок;
- **план** – коротка форма запису при читанні книги;
- **тези** – стислий виклад прочитаного тексту;
- **конспект** – послідовний виклад змісту книги, журналу, статті.
- **виписки** – дослівні цитати або довільні фрагменти, коли думка автора викладається словами студента з книжкового чи журнального тексту;
- **анотація** – короткий виклад основних положень джерела;
- **резюме** – короткий виклад тексту статті;
- **рецензія** – аналіз, оцінка, відгук.

ЗАПИТАННЯ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

1. Предмет, об'єкт і завдання курсу «Історія первісного суспільства».
2. Історіографія дисципліни «Історія первісного суспільства».
3. Проблеми дослідження синтполітейних первісних суспільств.
4. Неосновні джерела первісної історії та джерела їх накопичення.
5. Соціальна концепція рушійних сил антропосоціогенезу.
6. Праобщина та основні етапи її розвитку
7. Неандертальська проблема в сучасній історичній науці.
8. Матеріальна та духовна культура доби праобщини
9. Поява родової організації.
10. Природно-кліматичні умови часів пізнього палеоліту - мезоліту.
11. Особливості культури часів ранньородової общини.
12. Неолітична революція.
13. Особливості соціально-економічних відносин часів неоліту.
14. Престижна економіка: поява, суть та форми її прояву.
15. Характеристика материнських родів.
16. Характеристика пізньоматеринських родів.
17. Характеристика патріархальних родів.
18. Характеристика протоселянської сусідської общини.
19. Військова демократія: поява, суть та форми її прояву.
20. Шляхи і форми переходу до політичної організації суспільства.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

Мета: самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з політичної теорії держави та навичок самостійної роботи.

Індивідуальна робота студента є формою навчального навантаження, спрямованого на виконання та розвиток його творчих можливостей шляхом індивідуального підходу. Індивідуальна робота здійснюється під керівництвом викладача в позааудиторний час за окремим графіком, складеним кафедрою і з урахуванням потреб і можливостей студента. Індивідуальна робота спрямована на поглиблене вивчення окремих навчальних дисциплін.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання – вид позааудиторної роботи студента навчально-дослідного та проектно-конструкторського характеру, що має практичне значення. Мета ІНДЗ – самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу, розвиток навичок самостійної роботи. ІНДЗ виконується на основі знань, умінь та навичок, одержаних під час лекційних та семінарських занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Оцінка за ІНДЗ виставляється на підсумковому занятті з дисципліни на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ. Можливий захист завдання шляхом усного звіту студента про виконану роботу (до 5 хвилин). *Оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом семестрової оцінки і враховується при виведенні підсумкової оцінки з навчального курсу².*

При вивченні матеріалу курсу «Історія первісного суспільства» обов'язковим є виконання реферату.

Реферат – короткий виклад змісту одного або кількох документів. Він є одним із видів самостійної роботи студента, що допомагає, опрацювавши відповідні джерела, наукову та методичну літературу, поглиблено вивчити проблеми курсу «Історія первісного суспільства».

². На допомогу першокурснику: Довідник для студентів історичного факультету / Упоряд. В. А. Дубінський, С. Г. Вонсович. За ред. С. А. Копилова. Кам'янець-Подільський державний університет, 2007. С. 32.

Підготовка реферату виробляє навички самостійного аналізу джерел та наукової літератури, систематизації матеріалу та його стислого викладу. Студент самостійно вибирає одну із запропонованих тем.

Розпочинати роботу над рефератом необхідно із складання бібліографії, яка має нараховувати не менше 5-ти найменувань літератури. На даному етапі важливим є два взаємопов'язані моменти: вміння «читати» і вести запис прочитаного. Щоб глибоко зрозуміти зміст книги, потрібно раціонально її читати.

Після опрацювання всієї доступної джерельної бази необхідно скласти план реферату, в якому має бути вступ, основна частина, висновки, список літератури та додатки (при наявності).

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її особливості, значущість щодо соціальних потреб суспільства та розвитку досліджуваної проблеми; з'ясовується стан її висвітлення в літературі, формулюється мета та завдання роботи; виокремлюються методи дослідження.

В основній частині реферату наводяться основні теоретичні ідеї, що висвітлюють дану проблему, визначають сутність (головний зміст) проблеми, основні чинники (фактори, умови), що зумовлюють розвиток явища або процесу, який вивчається. Наводиться перелік основних змістових аспектів проблеми, які розглядаються вченими. Визначаються недостатньо досліджені питання, вказується на слабку розробленість окремих проблем. Розкривається зміст кожного питання в логічній послідовності з елементами самостійного аналізу сучасного стану процесу або явища.

У висновках мають бути власні узагальнення, ідеї, думки, оцінки, пропозиції. У кінці реферату подається список літератури та додатків. У додатках наводяться таблиці, схеми, які суттєво полегшують розуміння студентського дослідження.

Реферат повинен мати обсяг 12-15 сторінок комп'ютерного набору, 14 кегель (Times New Roman), інтервал 1,5, поля з – ліворуч, 2 – праворуч, 2 – верхні та не менше 2,0 – нижні поля. На сторінці має бути 30 рядків. На титульній сторінці реферату зазначається: назва навчального закладу, кафедра, тема, прізвище, ім'я, група, курс студента, що виконав реферат. Прізвище, ім'я, по батькові, вчене звання і посада викладача, що перевірів реферат, місце і рік написання.

Оцінювання реферату здійснюється за такими критеріями:

- вміння ставити проблему;
- вміння обґрунтовувати її соціальне значення;
- розуміння автором співвідношення між реальною проблемою

та рівнем її концептуальності;

- повноту висвітлення літературних джерел, глибина їх аналізу;
- володіння методами збирання, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації;
- самостійність роботи, оригінальність в осмисленні матеріалу;
- обґрунтування висновків та рекомендацій.

При підготовці до написання реферату, за потребою, студент може консультиватися із викладачем.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ З ІНДЗ

1. «Історія первісного суспільства»: становлення науки, дослідники та їх погляди на давнє минуле людства.
2. Проблеми первісної хронології: головні методи та джерела.
3. Проблеми періодизації первісної історії
4. Джерела первісної історії та їх класифікація.
5. Еволюційні погляди Ж. Ламарка та Ч. Дарвіна щодо проблеми походження людини.
6. Природно-кліматичні умови часів палеоліту на території Європи й України.
7. Найдавніші люди Європи: особливості фізичного типу.
8. Давні люди Європи: особливості фізичного типу.
9. Ранній палеоліт на теренах України: етапи заселення, основні стоянки, матеріальна культура.
10. Середній палеоліт на теренах України: заселення, основні стоянки, матеріальна культура.
11. Матеріальна і духовна культура часів праобщини (ранній та середній палеоліт).
12. Природно-кліматичні умови доби пізнього палеоліту – мезоліту на території Європи й України.
13. Поява людини сучасного фізичного типу. Гіпотези походження.
14. Рід: визначення, основні характеристики, функції.
15. Антропологічні особливості пізньопалеолітичної людності.
16. Проблеми расогенезу.
17. Заселення Америки та Австралії
18. Населення України часів мезоліту: господарський уклад та соціальна структура.
19. Неолітична революція: суть поняття та основні осередки доместикації культурних рослин.

20. Основні технічні досягнення неолітичного часу.
21. Соціальний уклад та господарська структура неолітичного населення.
22. Матеріальна та духовна культура часів розквіту родової общини.
23. Неоліт України: населення, господарський уклад та соціальна структура.
24. Престижна економіка: суть та її прояви.
25. Великі суспільні розподіли праці: причини та наслідки для подальшого розкладу родового ладу.
26. Еволюція форм власності у первісному суспільстві.
27. Патріархальна рід та сім'я: поява, особливості укладу.
28. Протоселянська сусідська община: поява, особливості укладу.
29. Пізньоматериські суспільства: характеристика, особливості соціального укладу.
30. Відособлення сім'ї і її соціальні наслідки.
31. Військова демократія: поява, основні риси та її прояви.
32. Зародження експлуатації у первісних колективах: причини, форми прояву та її наслідки.

**Оцінювання навчальної роботи студентів
здійснюється за 100-бальною шкалою:**

Поточне оцінювання	Самостійна робота та ІНДЗ	МКР	Семестровий екзамен	Всього
20 балів	10 балів	30 балів	40 балів	100 балів

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ПРОГРАМА ІСПИТУ

Семестровий контроль здійснюється у відповідності до «Положення про екзамени і заліки та порядок перезарахування навчальних дисциплін, визначення академічної різниці та її ліквідації при переведенні, вступі та поновленні студентів на навчання до Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка».

Семестровий екзамен – це форма семестрового контролю засвоєння здобувачем вищої освіти теоретичного та практичного матеріалу з навчальної дисципліни за семестр, який проводять як окремий контрольний захід. Семестровий екзамен здобувачі вищої освіти складають у період заліково-екзаменаційних сесій і є обов'язковим видом контролю знань, умінь і навичок студента здобутих під час навчання.

На семестровому екзамені з «Історії первісного суспільства» потрібно не лише продемонструвати знання окремих фактів, концепцій та дат, а й уміння аналізувати вплив різних чинників на еволюцію людського суспільства, соціально-економічні відносини, господарський уклад, матеріальну і духовну культуру тощо. Відповідь повинна бути чіткою, логічною, аргументованою та повністю розкривати зміст питання. Необхідно продемонструвати уміння робити аналітичні узагальнення та висновки.

Здобувача вищої освіти вважають допущеним до семестрового контролю з навчальної дисципліни якщо він виконав усі види робіт передбачених навчальним та робочим навчальним планом: немає поточних заборгованостей, успішно виконана МКР, самостійна робота та ІНДЗ (мінімально 35 балів). Іспит оцінюється в 40 балів, при цьому відповідь вважається успішною, якщо студент виявив знання мінімально на 24 бали, тобто 60% від загальної кількості балів, які відведені на цей вид підсумкового контролю знань студента.

Натомість, здобувачів вищої освіти, які мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, не допускають до складання семестрового екзамену з відповідної навчальної дисципліни. Рішення про недопущення за поданням викладача приймає декан історичного факультету, його оприлюднюють до початку екзамену. У відомості обліку успішності декан факультету робить запис «не допущено». Таких здобувачів вищої освіти допускають до складання семестрового екзамену після ліквідації академічної заборгованості за результатами поточного контролю.

За заявою здобувана вищої освіти про дострокове складання семестрового екзамену у зв'язку з поважними причинами, як виняток, може встановлюватися індивідуальний графік складання семестрових екзаменів.

Якщо здобувач вищої освіти не з'явився на екзамен з поважних причин (хвороба, сімейні обставини тощо), документально підтверджених відповідним документом, йому може встановлюватися індивідуальний графік складання екзаменів (не більше місяця після закінчення екзаменаційної сесії). Якщо визначений термін недостатній для виконання індивідуального графіку складання семестрових екзаменів, то розглядають питання щодо надання здобувачу вищої освіти академічної відпустки або повторного курсу навчання.

Здобувачам вищої освіти, які за результатами підсумкового контролю у формі екзамену отримали незадовільну оцінку, дозволяють ліквідувати академічну заборгованість після належної підготовки до початку наступного семестру в терміни, визначені графіком ліквідації академічної заборгованості здобувачами вищої освіти історичного факультету (графік ліквідації академічної заборгованості здобувачами вищої освіти історичного факультету розробляє деканат і затверджує декан історичного факультету).

Повторне складання семестрових екзаменів допускається не більше двох разів: один раз – викладачеві, другий – комісії у складі трьох осіб (викладач, який забезпечував викладання навчальної дисципліни, завідувач кафедри, провідні викладачі кафедри), яку створює декан історичного факультету. Відповідь здобувана вищої освіти, який ліквідує академічну заборгованість на засіданні комісії, оцінюють за 100-бальною шкалою без урахування рейтингової оцінки поточної успішності. Результат складання семестрового екзамену комісії є остаточним. Повторне складання семестрового екзамену з метою підвищення оцінки, як правило, не допускається.

ТАБЛИЦЯ ВІДПОВІДНОСТІ ШКАЛ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Рейтингова оцінка навчальної дисципліни «Історія первісного суспільства»	Підсумкова оцінка за шкалою ECTS	Підсумкова оцінка за національною шкалою
90-100	A (відмінно)	відмінно
82-89	B (дуже добре)	добре

75-81	C (добре)	добре
67-74	D (задовільно)	задовільно
60-66	E (задовільно)	задовільно
35-59	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)	незадовільно
34 і менше	F (незадовільно з обов'язковим проведен- ням додаткової роботи щодо вивчення навчаль- ного матеріалу)	

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ

1. Homo habilis (Людина вміла) та її роль в антропосоціогенезі.
2. Австралопітеки: систематика та антропологічні особливості.
3. Антропологічна періодизація первісної історії.
4. Антропологічні джерела.
5. Антропологічні особливості пізньопалеолітичної людності.
6. Архантропи: систематика, антропологічні особливості, ареали поширення, матеріальна культура та побут.
7. Археологічна періодизація первісної історії
8. Археологічні джерела.
9. Великі сім'ї та безродовий варіант розпаду первісних суспільств.
10. Визначення науки. Предмет і значення первісної історії.
11. Виникнення мислення й мови.
12. Виникнення общинно-родового ладу.
13. Виникнення спадкової аристократії в первісному суспільстві.
14. Висвітліть основні гіпотези походження мистецтва.
15. Геологічна періодизація первісної історії
16. Господарство і матеріальна культура сучасних мотичних землеробів-скотарів.
17. Давні люди (палеоантропи).
18. Доба мезоліту (епіпалеоліту). Розвиток продуктивних сил.
19. Другорядні шляхи становлення держави.
20. Еволюція форм власності в родовому суспільстві.
21. Етнологічні джерела.
22. Загальна характеристика доби праобщини.
23. Загальна характеристика основних етапів первісної історії.

24. Зародження експлуатації.
25. Зародження і ранні форми релігії.
26. Зародження мистецтва та релігійних уявлень у праобщині.
27. Заселення Америки та Австралії.
28. Значення і завдання курсу історії первісного суспільства.
29. Значення культури первісного суспільства для наступних періодів і сучасності.
30. Інтенсифікація обміну та зародження торгівлі.
31. Історичні періодизації первісної історії.
32. Криза мисливсько-збиральницького господарства та шляхи її вирішення.
33. Матеріальна культура часів праобщини.
34. Мистецтво часів ранньої родової общини (доба пізнього палеоліту – мезоліту).
35. Мистецтво часів розквіту родової общини.
36. Місце людини в тваринному світі.
37. Міфологія доби розквіту родової общини.
38. Моно- і поліцентризм в проблемі походження сучасної людини.
39. Найдавніші еволюційні витоки людства.
40. Неоліт України. Неолітичні культури на території України.
41. Неолітична колонізація Балкан, Центральної Європи та України.
42. Неолітична революція. Виникнення землеробства і скотарства.
43. Неосновні джерела первісної історії (лінгвістичні, писемні, палеоботанічні, палеозоологічні тощо).
44. Нерівномірність і різноманітність господарського розвитку людства за доби політогенезу.
45. Образотворче мистецтво та матеріальна культура доби пізнього палеоліту.
46. Община: визначення, основні характеристики, функції.
47. Організація управління і влади у пізній родовій общині землеробів та скотарів.
48. Організація управління і влади у ранній родовій общині мисливців, збирачів та рибалок.
49. Основні знаряддя праці праобщини.
50. Основні технічні досягнення неолітичного й енеолітичного часу.
51. Особливості господарського укладу неолітичного населення за даними археології.
52. Особливості системи родинних зв'язків часів розквіту родової общини.

53. Особливості шлюбно-сімейних відносин доби розквіту родової общини.
54. Палеоантропи: систематика, антропологічні особливості, ареали поширення.
55. Патріархальний рід: характеристика, основні риси.
56. Передумови і причини розкладу первісного суспільства.
57. Поняття джерел первісної історії. Класифікація джерел.
58. Поняття історичного джерела.
59. Походження екзогамії.
60. Поява людини сучасного фізичного типу. Гіпотези походження.
61. Поява та розвиток позитивних знань.
62. Престижна економіка: суть, форми прояву та її значення.
63. Проблема прабатьківщини людства.
64. Проблеми ендогамії.
65. Проблеми расогенезу.
66. Проблеми типології первісних суспільств.
67. Проблеми хронології історії первісного суспільства.
68. Протоселянська сусідська община: поява, характеристика.
69. Релігійні уявлення первісних людей.
70. Релігія часів розквіту родової общини.
71. Рід: визначення, основні характеристики, функції.
72. Родоплемінна організація і організація влади в ранньородовій общині мисливців збирачів та рибалок.
73. Розвиток грабівницьких війн і військової демократії.
74. Розвиток продуктивних сил пізнього палеоліту.
75. Розселення найдавніших землеробів з Близького Сходу.
76. Роль мисливства та збиральництва в праобщині.
77. Рушійні сили процесу антропогенезу.
78. Система освіти і виховання в первісному суспільстві.
79. Система освіти і виховання у родовій общині.
80. Соціальна структура населення доби розквіту родової общини.
81. Соціальна структура населення часів ранньої родової общини.
82. Соціальні норми та організація влади за доби розквіту родової общини.
83. Статеві-вікова організація у ранній родовій общині мисливців, збирачів та рибалок.
84. Суспільно-економічні відносини доби ранньої родової общини.
85. Теорії моно- і поліцентризму в проблемі зародження землеробства і скотарства.

86. Трипільська культура та її місце в минулому України.
87. Форми розподілу праці в первісному суспільстві, значення і роль суспільного розподілу праці в процесі розпаду родових відносин.
88. Характеристика пізньоматеринського роду.
89. Шлюбно-сімейні відносини за часів ранньої родової общини.
90. Шлюбно-сімейні відносини та їх вплив на розвиток колективізму.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютне датування – встановлює точну або приблизну історичну дату події (тисячоліття, століття, рік, іноді місяць і день). В первісній історії найчастіше можна встановити лише тисячоліття, або століття.

Австралопітек (від лат. australis – південний і грец. πίθηκος – мава) – найбільш ранні представники родини «Гомо» (людина), котрі жили приблизно 4,5-2 млн. років тому.

Авункулат (від лат. avunculus – дядько по лінії матері) – система особливих відносин між дядьком із боку матері і його племінником, коли брат матері вважався більш відповідальним за виховання племінника і його життєву долю, ніж рідний батько.

Авункулокальність – поселення шлюбної пари у брата матері чоловіка.

Анімізм (від лат. anima – дух, душа) – форма первісної релігії, яка заснована на наділенні душою всіх речей, сил і явищ природи і здійсненні відповідних обрядів.

Антропогенез (від грец. ανθρωπος – людина і γένεσις – походження) – процес історико – еволюційного формування фізичного типу людини; розділ антропології, який вивчає цей процес.

Антропосоціогенез (від грец. ανθρωπος – людина, лат. societas – суспільство і грец. γένεσις – походження) – процес переходу від біологічної форми руху матерії до соціальної, є нерозривним у перетворенні тварини у людину і формуванні людського суспільства.

Антропоморфний (від грец. ανθρωπος – людина та μορφή – форма) – людиноподібний.

Аполітейні суспільства (від грец. προ – до, πολιτισμός – цивілізація) – первісні суспільства, які існували до виникнення цивілізацій.

Архантропи – друга стадія формування людини. Представлені: бікантропом, синантропом, атлантропом, гейдельберзькою людиною.

Б

Батьківський рід – союз кровних родичів, що пов'язані між собою родовими зв'язками по лінії батька

Білінійність (від лат. bi – подвійний і linea – лінія) – відлік спорідненості по лінії матері і батька одночасно.

Білокальність (від лат. bi – подвійний і locus – місце) – почергове поселення шлюбних пар у роду батька і матері.

В

Варварство: 1) друга епоха історії людства, згідно періодизації Л. Моргана, починається із винайдення луку і стріл, гончарства і завершується появою писемності; 2) (в переносному значенні) крайня жорстокість.

Відносне датування – не оперує одиницями часу, тобто точно не вказує, скільки років, віків чи тисячоліть пройшло з часу тієї чи іншої події, а встановлює лише послідовність подій, відзначаючи, що одна подія відбувалась до або після іншої.

Вірування – окремі чи відносно систематизовані уявлення, що відображають віру людини у існування вищих сил і істот та їх вплив на її долю і пов'язаних з нею людей.

Вождь – вища виборна посадова особа у племені або союзі племен у функції якої входило керівництво господарською діяльністю, вирішення міжродових спорів, відстоювання інтересів племені поза ним і керівництво військовими діями.

Г

Генезис (від грец. γένεσις – породжую, створюю): 1) походження, виникнення; 2) процес становлення і розвиток якогось явища.

Географічне середовище – сукупність факторів, залучених на даному етапі розвитку суспільства до суспільного життя (грунти, луки, води, корисні копалини, рослинний і тваринний світ, дороги, села, міста, нижня частина атмосфери), які є необхідними умовами існування суспільства.

Гетерогенний (грец. ἑτερογενής) – неоднорідний за складом рід.

Гляціал – (від лат. glacialis – крижаний, льодовий) – льодовиковий період, відрізок часу в геологічній історії Землі, що характеризуються сильним похолоданням клімату і утворенням обширних покривних льодовиків не лише в полярних областях, але і в помірному поясі.

Голоцен – (від грец. ὅλος – весь, καινός – новий) – підрозділ антропогену; сучасний післяльодовиковий геологічний час, що розпочався близько 12 тисяч років тому. Початок голоцену збігається із закінченням останнього материкового заледеніння на півночі Європи. Впродовж голоцену суша та моря прийняли сучасні контури, склалися сучасні географічні зони, сформувалися заплавні тераси річок.

Гомініди (від лат. homo – людина) – представники родини людських за антропологічною класифікацією.

Господарсько-культурний тип – певний комплекс господарства і культури, що склався історично у різних народів, які знаходяться на

близьких рівнях соціально-економічного розвитку і мешкають у схожих природних умовах. Сьогодні етнологи виділяють три господарсько-культурних типи: збиральництво, полювання; мотичне землеробство; плужне.

Груповий шлюб: 1) не регламентоване, тимчасове чи постійне статеве співжиття пар, що належали до однієї вікової групи з господарем, при обов'язковому дотриманні принципів екзогамії; 2) форма шлюбу, при якій чоловіки однієї групи можуть бути чоловіками жінок іншої групи.

Д

Деградація (від англ. degradation) – повільне погіршення, виродження, занепад; зниження чи втрата позитивних якостей.

Демографічний вибух – різкого збільшення чисельності населення, явище, яке відбулося у період неоліту в результаті появи надлишків продукції обумовлених переходом до відтворювальних форм господарювання та вдосконалення знарядь праці. Це привело до цілого ряду змін у первісному суспільстві і, зокрема, до і розселення його по планеті.

Дикунство: 1) назва першої епохи людської історії, яка розпочалася із появи людини і виготовлення нею перших примітивних знарядь праці і закінчилась винайденням гончарства, луку і стріл. (Уперше цей термін застосував Л. Морган у своїй періодизації первісної історії. Ф. Енгельс характеризував його як період збиральництва та мисливства.

Дорелігійні вірування – комплекс уявлень релігійно-міфічного змісту певної етнічної групи, що склався до того, як була розповсюджена на даній території одна із релігій.

Дріопітеки (від грец. δρυός – дерево, лісові хащі і πῆθος – мавпа) – вимерлий рід людиноподібних мавп, віднайдених у Східній Африці та Євразії.

Духовна культура – напрацьована колективним розумом система виробничих навичок, народних звичаїв, пов'язаних із господарським, соціальним та сімейним життям людини, різноманітних видів мистецтва, народної творчості, релігійних уявлень і вірувань, які передаються від покоління до покоління.

Е

Еволюція – форма безперервних поступових якісних змін у суспільстві, що відбуваються мирними засобами.

Егалітарне суспільство (від фр. egalite – рівність) поширене у західноєвропейській та американській науковій літературі визначення первісного суспільства, якому ще не властиве соціальне і майнове розшарування.

Екзогамія (від грец. εξω – поза, ззовні та γάμος – шлюб) – заборона шлюбних стосунків між членами однієї групи (роду, фратрії, племені, сільської общини, касти, конфесійної групи) – звичай укладати шлюб із членами іншої групи.

Елітарна культура – культура особливої верстви суспільства (еліти), найбільш здатної до духовної діяльності.

Ендогамія – (від грец. ενδον – всередині та γάμος – шлюб) – традиційна вимога укладати шлюби всередині певної людської спільноти (роду, племені, сільської общини, касти, групи, етносу тощо).

Неоліт (від лат. aeneus – мідь і грец. λίθος – камінь) – мідно-кам'яна доба, що слідує за неолітом. Починає епоху палеометалів в археології.

Еоплейстоцен (від грец. eos – ранкова зоря, світанок) – нижній підрозділ четвертинного періоду. Охоплює відрізок часу від 2.0-1.7 до 1.0 млн років тому. Спочатку термін був введений як синонім нижнього (давнього) плейстоцена.

Епікантус (від грец. επι – на, над, зверху і κανθός – внутрішній кут ока) – жирова складка шкіри верхньої повіки (зустрічається головним чином у людей монгольської раси).

Етнічна культура – успадкований від предків комплекс господарського і соціального життя, матеріальної і духовної культури, що визначає стиль життя, виконує етноідентифікаційну роль, дає змогу виділити і протиставити себе іншим етносам.

Ж

Жертвопринесення – частина релігійного культу і обрядовості, дарунок богам, духам, предкам дарів, ритуальне вбивство тварин (іноді людей) на жертовниках, в святилищах тощо.

Житло – природна чи штучна схованка людини для захисту від негоди, влаштована відповідно природним умовам, для задоволення загальних людських потреб (переважно для приготування і вживання їжі, відпочинку і сну) починаючи із епохи існування соціально - неоднорідного суспільства – і із престижних міркувань.

З

Збиральництво: 1) одна із форм господарської діяльності, яка полягає у збиранні й обробці продуктів харчування, приготуванню з них їжі. В первісному суспільстві воно було поряд з мисливством і рибальством, однією із найважливіших галузей привласнюючого господарства, яке історично передувало відтворювальному господарству.

Землеволодіння: 1) володіння землею на певній правовій основі (користуванні, особистій власності, частковій власності), яка зумов-

лює відповідні права і обов'язки володіння; 2) земельна ділянка, яка знаходиться в чиемусь володінні чи власності.

I

Ідеологія: 1) система політичних, правових, філософських, моральних, релігійних, естетичних і інших ідей і поглядів, яка виражає корінні інтереси, ідеали якоїсь соціальної групи; 2) суспільна свідомість.

Індивідуальна сім'я (мала сім'я) – форма сім'ї в умовах панування патріархату, яка передбачала тривале співжиття чоловіка, жінки та їх дітей, мала ознаки протистояння родовій організації.

Ініціація (від лат. *initiatio* – таємне дійство, посвячення) – звичаї та обряди, пов'язані із переходом молоді до групи дорослих чоловіків та жінок у первісному суспільстві та в деяких сучасних народів.

Інтергляціал (від лат. *inter* – межа, *glacialis* – крижаний, льодовий) – міжльодовикові'я, проміжок часу, що розділяє дві льодовикові епохи (два льодовикових періоди). У четвертинному періоді інтергляціальні періоди характеризується звільненням від льодовикових покривів помірних широт, потеплінням клімату, появою теплолюбивих істот.

K

Канібалізм (від фр. *cannibalisme*) – людожерство.

Клан (гельське «*clun*» – потомство): 1) рід, структурна одиниця роду або сім'я; 2) назва роду, племені чи патронімії.

Кровнородова сім'я – за ствердженням Л. Мограна, перший тип сім'ї, яка прийшла на зміну первісному стаду. Сім'я була ендогамною, але передбачала заборону статевих стосунків між віковими групами (батьками і дітьми). Водночас, ці стосунки дозволялись між рідними братами та сестрами.

Кроманьйонці (від назви гроту Кро-Маньйон у Франції) – одна із груп неантропів, поширена переважно на території Західної Європи.

Культ померлих – обрядове дійство, що мало за мету захистити живих від злого впливу духу померлого родича.

Кузенний шлюб (від фр. *cusin* – двоюрідний брат) – шлюб між двоюрідними братами і сестрами: 1) кроскузенний (перехресно - кузенний) – шлюб з дочкою рідного, двоюрідного брата матері, або з дочкою рідної, двоюрідної сестри батька (тітки); 2) ортокузенний шлюб (від грец. *orthos* – прямий і фр. *cousin* – двоюрідний брат) – шлюб з дочкою рідного, двоюрідного брата батька (сестри) чи з дочкою рідної, двоюрідної сестри матері (тіткою).

Культура (від лат. *cultura* – обробіток, вирощування, виховання, освіта, розвиток): 1) все те, що створене людиною на відміну від того,

що створене природою; 2) сукупність матеріальних і духовних цінностей; 3) історично визначений рівень розвитку творчих сил суспільства, людини; 4) рівень, ступінь розвитку, досягнення в будь – якій галуззі знання чи діяльності.

Л

Лінідж (від англ. – lineage, від лат. linea – лінія) – частина роду, створена близькими родичами, які, виводили себе від реального, а не міфічного предка.

Локальність – місце поселення шлюбних пар.

М

Магія (від лат. magia – чаклунство, чародійство) – загальне визначення обрядів в основі яких лежить віра в здатність надприродними засобами впливати на природній перебіг подій, на предмети природи, тварин і інших людей.

Мала парна сім'я – перший тип не групового шлюбу, який передбачав індивідуальний шлюб, тобто лише між одним чоловіком і однією жінкою. Складалась із чоловіка, жінки і їх дітей. Поселення такої пари могло бути у роду жінки (тоді чоловік там і працював), або дизлокальним, тобто чоловік і жінка жили кожен у своєму роду і, відповідно, працювати кожен на свій рід. В обох випадках діти жили в роду матері. Процедура як укладання так і розірвання шлюбу була простою, оскільки у подружжя не було ніяких матеріальних зобов'язань один перед одним. Часто про дітей жінки дбав не чоловік, а брат жінки, а чоловік дбав про дітей своєї сестри. Існувала в період ранньої родової общини.

Мала патріархальна сім'я – складалась із чоловіка, жінки і їх дітей, із зверхністю чоловіка та поселенням подружжя у роду чоловіка.

Материнський рід – союз кровних родичів, які пов'язані родинними зв'язками по лінії матері.

Матріархат (від лат. mater – мати і грец. arche – εἰσοῦσα) – домінуюче становище жінки в сім'ї та суспільстві.

Матрилінійність (від лат. mater – мати та linea – лінія) – визначення спорідненості за материнською лінією. Поселення шлюбних пар у материнському роді.

Матрилокальність (від лат. mater – мати і loclis – місцевий) – поселення подружжя у сім'ї чи роду дружини.

Матеріальна культура – об'єкти (предмети, речі), що матеріально існують у просторі у певний часовий період: знаряддя праці, житло, господарські споруди, їжа, одяг, прикраси, засоби пересування, і зв'язки.

Моногамія (від грец. *μόνος* – один і *γάμος* – шлюб) – одношлюбність, історична форми сімейно – шлюбних відносин, для яких характерно, що до шлюбу вступають лише один чоловіка і одна жінки для спільного проживання і виховання дітей.

Н

Неоантроп (від грец. *νέος* – молодий, новий і *άνθρωπος* – людина) – людина сучасного антропологічного типу. Він належить до третьої, або іноді його відносять до четвертої стадії еволюції гомінідів: «нової людини», *Homo sapiens* (людини розумної). Представлений: кроманьйонцем і гримальдійцем (назви походять від місця їх знахідки).

Неоліт (від грец. *νέος* – новий та *λίθος* – рік) – завершальна доба кам'яного віку, час переходу до відтворювального господарства.

Ноосфера – нова, вища стадія розвитку біосфери, пов'язана із виникненням у ній людства.

Нуклеус – специфічна олівцеподібна заготовка із кременю від якої відколювали стандартні, правильної форми пластини з паралельними краями, котрі могли використовуватись як ножі та вкладиші (так звані мікроліти: сегменти, трапеції, трикутники).

О

Обряд – діяство, що має регламентацію, пов'язану із найважливішими подіями соціального, сімейного і духовного значення (в тому числі і релігійного) життя спільноти.

Община – форма об'єднання людей, що характеризується спільним володінням певною ділянкою землі, засобами виробництва, повним або частковим самоуправлінням). Розрізнять **ранньородову**, що була притаманна суспільствам заснованих на привласнюючих формах ведення господарства (ранньородова община первісних мисливців, збирачів та рибалок); **пізньородову** общину – для якої характерним є осілість населення, домінування у господарстві відтворювальних форм, тобто землеробства і скотарства.

Ойкумена (від грец. *οἰκουμένη* – zesелена, населяю) – сукупність населених людиною областей Земної кулі.

П

Палеоантропи (від грец. *παλαιός* – стародавня і *άνθρωπος* – людина) – узагальнена назва викопних предків людей, які жили в Азії, Африці та Європі 250-35 тис. років тому. З ними асоціюють неандертальців.

Палеодемографія (від грец. *παλαιός* – давній, *δήμος* – народ і *γράφω* – писати) – розділ демографії, що вивчає чисельність і склад народонаселення у первісному суспільстві.

Палеоліт (від грец. παλαιός – давній та λίθος – вік) – давня кам'яна доба, найдавніший період людського суспільства. У відповідності до розвитку матеріальної культури поділяється на ранній (нижній), середній та пізній (верхній). В археологічній періодизації – перший етап кам'яного віку.

Парна сім'я (у первісному суспільстві) – нетривке поєднання чоловіка і жінки для спільного проживання, народження дітей, часто не пов'язаних спільним майном.

Патріархат (від грец. πατήρ – батько і ἀρχή – влада) – період родового ладу, який характеризується домінуючим становищем чоловіка у господарстві, суспільстві і сім'ї.

Патріархальна сім'я – сім'я, яка існувала у піздньородовій общині. Складалась із чоловіка, жінки, їх дітей. До її складу могли входити близькі родичі. Очолював чоловік (батько), який був представником на сходках общини, де відстоював її інтереси.

Патрілінійність – відлік проходження дітей по лінії батька.

Патрилокальний шлюб – поселення шлюбної пари у роду чоловіка.

Патрифіліція (від грец. πατήρ – батько та filis, filia – син, дочка) – визначення спорідненості дітей за батьком.

Пітекантроп (від грец. πίθηκος – мавпа і ανθρωπος – людина) – найдавніші люди (архантропи), які жили в Південно-Східній Азії. Їх іноді ще називають «мавполюдьми». Представлені: синантропами (китайська людина), гейдельбергською людиною та ін.

Плейстоцен (від грец. πλεῖστος – найбільший, καινός – новий) – доба четвертинного періоду Кайнозойської ери (неоген або антропоген). Характеризується помітним похолоданням на планеті та материковим зледеніннями.

Плем'я – одна із найбільш давніх форм етнічної спільноти і соціальної організації, для якої притаманні родові зв'язки між її членами. Плем'я ділилось на роди і фратрії, мало спільну територію, деякі елементи господарського управління, самосвідомість і особисту назву, спільні звичаї, релігію, культуру, мову.

Полігамія (від грец. πολύ – багато і γάμος – шлюб) – багатошлюбність (шлюб з багатьма жінками чи чоловіками), частіше вживається у значенні шлюб із багатьма жінками.

Поліандрія (від грец. πολύ – багато і ἀνδρός – чоловік) – форма групового шлюбу при якому жінка має декілька чоловіків (здебільшого братів).

Полігінія (від грец. πολύ – багато і γυνή – жінка) – форма групового шлюбу, в результаті якого чоловік має декілька жінок.

Поліморфізм (від грец. πολύμορφος – різноманітний) – наявність значних відмінностей морфологічної будови у межах одного біологічного виду.

Популяція (від лат. populus – народ) – сукупність особин одного біологічного виду, які мають спільний генофонд і займають певну територію.

Праобщина – найдавніше людське об'єднання, перша форма примітивної соціальної організації. Вважається, що первісні колективи нараховували 20-30 осіб. Головною метою його було захист від ворогів і спільне добування їжі. На чолі стояв вождь – найсильніший у цій групі.

Престижна економіка – термін, що використовується для позначення особливих форм соціально-економічних взаємин у пізньому-первісному суспільстві (дарообмін). Зароджується внаслідок переходу до відтворювальних форм господарювання і вважається першим суспільним перерозподілом надлишкового продукту. Специфічною формою «престижної економіки» був також дарообмін. Обмінювались предметами чи послугами, індивідуально чи групами, окремими сім'ями чи родами, як в общині, так і поза нею. Основою обміну був принцип раціпрокальності – тобто взаємності, еквівалентності (не дарувати більше ніж тобі можуть віддарувати).

Проміскуїтет (від лат. promiscuus – змішаний, всім доступний) – не впорядковані статеві стосунки в гурті, вірогідна стадія дошлюбного існування людського суспільства. Вважають, що вони визначались біологічним інстинктом - спадковістю тваринного минулого.

Р

Рабство – стан повної залежності однієї людини від іншої, під час якої ця людина (раб) позбавлений засобів виробництва і є власністю свого пана – рабовласника, останній може купити, продати і навіть вбити раба.

Рада племені – зібрання старійшин родів для вирішення господарських справ і міжродових відносин. Скликала загальні народні збори всіх повноправних членів племені в екстраординарних випадках (війна, переселення, стихійне лихо тощо).

Ранговане суспільство – ступінь історичного розвитку, перехід від егалітарного до стратифікаційного суспільства. Існувала соціальна нерівність, але не було ще майнової.

Раса (від фр. – гаса, італ. – razza) – різновид людей, що історично склалась. Вона має спадкові відтворювані фізичні ознаки і належить до одного і того ж типу людини. (Вперше поняття «раса» до людини

застосував француз Ф. Бернье в 1675 р. У 1735 р. шведський натураліст К. Лінней класифікував людські раси на основі зовнішніх відмінностей.

Расогенез – це процес виникнення і становлення людських рас.

Рід – союз кровних родичів, які вели своє походження від спільного предка, носили спільне родове ім'я, разом вели господарство, мали спільне управління і культ (релігію).

Родова рада – зібрання усіх рівноправних членів роду чи старійшин для вирішення важливих справ пов'язаних із життям та діяльністю роду.

С

Синантроп (від «Sina» – Китай і грец. ανθρωπος – людина) – група найдавніших людей, які жили на території сучасного Китаю.

Синполітейні суспільства (від грец. sin – існуючий одночасно і politeia – цивілізація) – первісні суспільства, що продовжували існувати поряд із цивілізаційними.

Сімейно-шлюбні відносини – комплекс звичаїв і обрядів, які відображають форми шлюбу і форми сім'ї.

Сім'я – мала соціальна група, заснована на шлюбі чи кровній спорідненості або всиновленні, характеризується спільним проживанням, всі її члени пов'язані спільним побутом, взаємною допомогою і моральною відповідальністю.

Скотарство – тип господарства чи господарський устрій, заснований на утриманні і розведенні домашніх тварин.

Соціальна стратифікація – наявність в тому чи іншому суспільстві різноманітних соціальних утворень, представники яких відрізняються один від одного різним обсягом влади, матеріального багатства, прав і обов'язків, привілеїв і престижу; історично організована структура соціальної нерівності, яка існує у певному суспільстві на історично визначеному проміжку часу.

Соціальні відносини – досить стійка система зв'язків між спільнотами, яка складається в процесі їхньої взаємодії в умовах даного суспільства.

Соціогенез (від лат. socioetes – суспільство і грец. γένεσις – походження, формування) – процес формування людського суспільства.

Союз племен – тимчасове об'єднання споріднених чи сусідських племен, створене перш за все з метою оборони від ворога чи на основі соціально-економічних інтересів.

Старійшина – виборний голова роду чи общини, який часто поєднував духовні і світські функції, слідував за суворим дотриманням традицій роду, являвся представником роду у племені.

Стан – група осіб пов’язаних притаманними їм правами і обов’язками, закріпленими звичаєм чи законом, і часто спадковою професією.

Суспільні стани – великі соціальні групи, які відрізняються за своєю роллю в усіх сферах життя, життєдіяльністю суспільства, що формується і функціонують на підставі своїх основних соціальних інтересів.

Стратифіковані суспільства – ступінь історичного розвитку, пов’язаний із відтворювальними формами господарювання, коли існувала не тільки соціальна але і майнова нерівність.

Сусідська община – гурт людей, які можуть бути не пов’язані кровними зв’язками, а лише сусідськими, які спільно володіють певною територією, угіддями, захищають свою власність і можуть спільно виконувати якісь роботи (наприклад - будувати зрошувальні споруди).

Т

Табу (від полез. – заборона) – заборона, що накладалась традицією, жерцями чи людьми, які мали владу, на предмети, дії, слова, імена, порушення яких неухильно жорстоко каралось (хворобою чи смертю), переслідувалось надприродними істотами, духами, богами.

Таємні союзи – пізня форма союзів, які виникли як релігійні, міждові, а пізніше - як міжетнічні об’єднання, які були протигагою племінній чи іншій формі офіційної влади.

Тотемізм («тотем» – на мові індійського племені оджибво Північної Америки означає «його рід») – комплекс вірувань і обрядів родового суспільств, пов’язаних із уявленням про спорідненість між групами людей (родів чи общин) і їх так званими тотемами - представниками тваринного чи рослинного світу, іноді із неживими предметами природи (камінням, горою, річкою чи ін.), а також в те, що такий представник є предком їх роду. На їх честь здійснювались відповідні обряди.

Ф

Фетиш (від фр. fetiche – ідол, порт. feitiço – амулет) - неживий предмет, оточений релігійним поклонінням, уявний носій чудодійної сили.

Фетишизм – форма первісної релігії, заснована на поклонінні неживим предметам, яким приписують чудодійні властивості, які здатні надати допомогу тим хто їм поклоняється.

Фратрія (від грец. φρατρία – спільнота) – одна із ланок соціальної організації давніх суспільств, угруповання кількох, найчастіше двох або більше (парної кількості) родів, у межах одного племені, яке утворювалось або в результаті роз’єднання одного роду, або (рідше) - шляхом його штучного об’єднання.

Х

Хронологія (від грец. χρόνος – час і λόγος – знання) – наука, яка вимірює час.

Ц

Цивілізація – багатозначний історико – етнографічний термін, який у 1768 р. ввів А. Фергюсон для визначення періоду історичного розвитку, який йшов за періодами дикості і варварства і був ознаменований введенням землеробства і появою писемних законів, що закріплювали приватну власність. Сьогодні трактується також як досягнення певного народу, на певній території, за певний період тощо (Л. Морган і Ф. Енгельс вживали цей термін у значенні перехідного періоду від первісного суспільства до державності).

Ч

Чоловічі будинки – споруди в центрі селища. Характерні для пізньопервісного періоду. В них збирались всі дорослі чоловіки даного осередку, окрім молоді, яка не пройшла обряд ініціації. Доступ жінкам був категорично заборонений. В них вирішувались нагальні питання суспільного життя общини, проводились обрядові церемонії, зберігались предмети культу, приймали гостей, влаштовувались банкети. Існували не залежно від того була ця община матрилокальною чи патрилокальною.

Ш

Шаманство (від тунгусько – маньчжурської назви особливого культу служителя «самань») – одна із форм первісних вірувань, яка передбачала можливість за допомогою особливих ритуальних дій, які здійснювались спеціальною особою – шаманом, встановити контакт із духами для надання допомоги у лікуванні хвороби, мисливстві, рибній ловлі, у подорожах по потойбічному світі тощо.

Шлюб – оформлення звичаєвим правом чи законом союзу між чоловіком і жінкою для статевого життя в суспільстві, що породжує права і обов'язки подружжя по відношенню один до одного і спадкоємців.

Шлюб відпрацюванням – форма шлюбу, яка передбачає обов'язкове відпрацювання жениха у господарстві родичів нареченої упродовж певного часу.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Підручники та навчально-методичні посібники

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету денної форми навчання. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2014. 296 с.

Баженов О. Л. Історія первісного суспільства: Підручник для історичних спеціальностей вищих закладів освіти. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я. І., 2016. 371 с.

Борисова О. В. Соціальна антропология: підручник для закладів вищої освіти. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2021. 416 с.

Бунятин К. П. Давнє населення України: Навчальний посібник. Київ : Либідь, 1999. 228 с.

Вишняцкий Л. Б. Введение в преисторию (проблемы антропогенеза и становления культуры). Кишинев : Высшая антропологическая школа, 2005. 396 с.

Дроздов В. В. Історія первісного суспільства в схемах і таблицях : навч.-метод. посіб. для студентів ВНЗ. Ізмаїл : РВВ ІДГУ-СМИЛ, 2016. 199 с.

Залізник Л. Л. Первісна історія України : Навч. посібник. Київ : Вища шк., 1999. 263 с.

Залізник Л. Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с.

Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ : Вища шк., 2002. 430 с.

Історіографія первісної історії : конспект лекції / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича ; уклад. Ю. В. Мисько. Чернівці : Рута, 2005. 36 с.

Історія в термінах і поняттях: довідник: Навч. посіб. / За загал, ред. Орлової Т. В. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2014. 732 с.

Матвеева Н. П. Реконструкция социальной структуры древних обществ по археологическим данным. Учебное пособие. Тюмень : Издательство Тюменского государственного университета, 2007. 206 с.

Марков Г. Е. История хозяйства и материальной культуры (в первобытном и раннеклассовом обществе): Учебное пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1979. 304 с.

Охріменко Г., Локайчук С. Духовна культура первісного населення : навч. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. 188 с.

Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства : навчальний посібник. Вид. 3-тє, стереотип / Відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. Київ : Либідь, 2001. 360 с.

Ситник О. С. Культурна антропологія: походження людини і суспільства. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.

Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Сніжко І. А. Культура первісної доби: Конспект лекції. Харків: Укр-ДАЗТ, 2012. 22 с.

Сегеда С. П. Антропологія : навч. посіб. для студентів гуманітар. спец. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2001. 335 с.

Сегеда С. П. Антропологія. Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Либідь, 2009. 424 с.

Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.

Степанчук В. Льодовики, мамонти та первісні люди: Україна мільйон років тому. Київ : Наш час, 2007. 192 с.

Монографії, статті, публікації

Археологія України за роки незалежності. Київ: Інститут археології НАН України, 2022, 448 с.

Баженов О. Л. До проблеми заселення найдавнішими людьми території України (доба раннього палеоліту) // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2018. Вип.11. До 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. С.116-124.

Баженов О. Л. Ранній палеоліт на території України: історіографічний аспект // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2017. Т.24 : Присвячено 100-річчю подій Української революції 1917-1921 рр. С.292-303.

Баженов О. Л. Середній палеоліт України: історіографічний аспект // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : 2019. Вип. 12. С. 18-27.

Баженов О. Л. Сучасна візія походження людини і людського суспільства в сучасній українській історіографії // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2017. Вип. 10. С.13-20.

Бибииков С. Н. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. Очерк материальной и духовной культуры палеолитического человека. Київ : Стародавній світ, 2008. 124 с.

Бурдо Н. Б, Відейко М. Ю. Феномен трипілля у цивілізаційній історії України (Походження, хронологія, зв'язки, етнокультурний та цивілізаційний аспекти трипільської культури) // Трипільська культура. Пошуки. Відкриття. Світовий контекст (До 100-річчя від дня народження О. Ольжича) : Збірка наукових праць / Упоряд. М. Відейко, С. Кот. Київ : Спадщина, 2007. с. 5-27.

Виноградова Н. М. Племена Днестровско-Прутського междуречья в период расцвета трипольской культуры (периодизация, хронология, локальные варианты). Кишинев : Штиинца, 1983. 107 с.

Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : підручник для студентів історичних спеціальностей студентів вищих навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. 480 с.

Вишняцкий Л. Б. Неандертальцы. История несостоявшегося человечества. СПб. : Нестор-История, 2010. 312 с.

Гладилин В. М. Про випереджаючу роль розвитку фізичного типу людини в процесі становлення палеолітичного виробництва // Кам'яна доба України. 2008. Вип. 11. С. 120-121.

Гладилин В. Н., Ситливый В. И. Ашель Центральной Европы. Киев : Наукова думка, 1990. 268 с.

Гимбутас М. Цивилизация Великой Богини: Мир Древней Европы. Москва : РОССПЭН, 2006. 572 с.

Даниленко В. Н. Неолит Украины: Главы древней истории Юго-Восточной Европы. Київ : Наукова думка, 1969. 259 с.

Дробышевский С. В. Предшественники. Предки? Часть I. Австралопитеки. Часть II. «Ранние Ното». Москва-Чита: ЗИП Сиб. УПК, 2002. 173 с.

Дробышевский С. В. Предшественники. Предки? Архантропы. Гоминиды, переходные от архантропов к палеоантропам. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 344 с.

Дробышевский С. В. Предшественники. Предки? Палеоантропы. Москва : КомКнига, 2006. 264 с.

Журавльов О. П., Котова Н. С. Тваринництво неолітичного населення України // Археологія. 1996. №2. С. 3-17.

Европа на пороге IV тысячелетия: время трансформаций // Stratum Plus. 2016. №2. 288 с.

Енциклопедія Трипільської цивілізації : в 2 т. Т.1. Кн.1. / Гол. ред. М. Ю. Відейко. Київ : ТОВ «Укрполіграфмедіа», 2004. 703 с.

Енциклопедія Трипільської цивілізації : в 2 т. Т.1. Кн.2. / Н. Б. Бурдо [та ін.] ; гол. ред. М. Ю. Відейко. Київ. 2004. 319 с.

Залізник Л. Л. Неолітизація України. Від «східного імпульсу» до «балканізації» // МАГІСТЕРІУМ. Археологічні студії. 2018. Вип. 70. С. 4-16.

Залізник Л. Л. Мезоліт заходу Східної Європи // Кам'яна доба України Вип. 12. Київ: Шлях, 2009. 278 с.

Залізник Л. Л. Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України. Культурний поділ та періодизація // Кам'яна доба України. Вип. 8. Київ: Шлях, 2008. 184 с.

Золотарев А. М. Родовой строй и первобытная мифология. Москва : Наука, 1964. 326 с.

Зубов А. А. Палеоантропологическая родословная человека. Москва : Россельхозакадемия, 2004. 551 с.

Зубов А. А. Становление и первоначальное расселение рода «Ното». СПб. : Алетейя, 2011. 224 с.

Ігор Цеунов. Радянське відлуння первісної історії. Формування моделі давньої історії в СРСР. URL : <https://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2657-igor-tseunov-radyanske-vidlunnya-pervisnoji-istoriji-formuvannya-modeli-davnoji-istoriji-v-srsr> (дата звернення 22.01.2023).

История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза / Ред. колл.: Бромлей Ю. В. (отв. ред.), А. И. Першиц, Ю. И. Семенов. Москва : Наука, 1983. 432 с.

История первобытного общества. Эпоха классовобразования / Ред. колл.: Бромлей Ю. В. (отв. ред.), Л. Е. Куббель, А. И. Першиц. Москва : Наука, 1988. 568 с.

Елинек Я. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. Прага : Артия, 1985. 568 с.

Кабо В. Р. Происхождение и ранняя история аборигенов Австралии. Москва : Наука, 1969. 408 с.

Клейн Л. С. Археологическое исследование: Методика кабинетной работы археолога. Кн. 1. Донецк: Донецкий национальный университет. 2012. 622 с.

Клейн Л. С. Археологическое исследование: Методика кабинетной работы археолога. Кн. 2. Донецк Донецкий национальный университет, 2013. 599 с.

Колер И., Ранке И., Ратцель Ф. История человечества: доисторический период. СПб. : ООО «Издательство «Полигон», 2003. 335 с.

Котова Н. С. Неолитизация Украины. Луганск: Шлях, 2002. 267 с.

Леві-Строс Клод. Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово та примітки С. Иосипенка. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. 324 с.

Люсьен Леви-Брюль. Первобытный менталитет / Перевод с французского Е. Калыцикова. СПб. : «Европейский Дом», 2002. 400 с.

Манько В. О. Проблеми вивчення неоліту України // Кам'яна доба України. 2010. №13. С. 229-253.

Манько В. О. Фінальний палеоліт – неоліт Криму: культурно-історичний процес. Київ : О. Філюк, 2013. 248 с.

Массон В. М. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии). Ленинград : Издательство Наука, 1976. 197 с.

Матвеева Н. П. Реконструкция социальной структуры древних обществ по археологическим данным. Учебное пособие. Тюмень : Издательство Тюменского государственного университета, 2007. 206 с.

Морган Л. Г. Древнее общество: Или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. Москва : Книга по Требованию, 2012. 368 с.

Никитин А. Г. Генетические корни трипольцев: что мы узнали после восьми лет исследований // Stratum plus. № 2. 2014. С. 303-306.

Ногін Є. В. Неоліт Північно-Східної України: Наукова монографія. Київ : Видавець Олег Філюк, 2016. 580 с.

Первобытное общество. Основные проблемы развития / Под ред. А. И. Першица. Москва : Наука, 1974. 288 с.

Первобытная периферия классовых обществ до начала Великих географических открытий: Проблемы исторических контактов / Авт. колл.: С. А. Арутюнов, Д. В. Деопик, Л. Е. Куббель, Е. М. Медведев и др.; Отв. ред.: А. И. Першиц, А. М. Хазанов. Москва : Наука, 1978. 304 с.

Рэдклифф-Браун А. Р. Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции. Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. 303 с.

Сапожніков І. Хронологія і періодизація пізнього палеоліту півдня Східної Європи // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 9. Львів, 2005. С. 14-31.

Семенов Ю. И. Происхождение брака и семьи. Москва : Мысль, 1974. 309 с.

Степанчук В. М. Нижній і середній палеоліт України: хронологічні рамки, антропологічний тип носіїв культури, основні місцезнаходження решток викопних людей // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 10. 2006. С. 17-49.

Степанчук В. М. Особенности социальной структуры неандертальского общества (по материалам среднего палеолита Крыма) /// *Stratum plus*. 2018. № 1. С. 43-57.

Степанчук В. М., Матвіїшина Ж. М., Рижов С. М., Кармазиненко С. П. Початкове заселення і подальше освоєння території України давньою людиною: синтез археологічних і палеогеографічних даних // *Вісник Національної академії наук України*. 2012. № 8. С. 34-46.

Тайлор Э. Б. Первобытная культура. Пер. с англ. Москва : Политиздат, 1989. 573 с.

Токарев С. А. Ранние формы религии. Москва : Политиздат, 1990. 622 с.

Україна крізь віки. У 15-ти т. Т. 1: Бунятян К. П., Мурзін В. Ю., Симоненко О. В. На світанку історії / За заг. ред. В. Смоля. НАН України. Інститут археології, Інститут історії України. Київ : Альтернативи, 1998. 335 с.

Фрезер Д. Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Пер. с англ. - 2-е изд. Москва : Политиздат, 1983. 703 с.

Цалкин В. И. Древнейшие домашние животные Восточной Европы. Москва: Наука, 1970. 280 с.

Чайлд Г. Расцвет и падение древних цивилизаций. Далекое прошлое человечества. Москва : Центрполиграф, 2012. 384 с.

Яковлева Л. Найдавніше мистецтво України. Київ : Стародавній світ, 2013. 288 с.

Adam Kuper. *The Reinvention of Primitive Society. Transformations of a Myth*. 2nd Edition. London, Routledge Taylor & Francis Ltd. 2005. 288 p.

Davis S.J.M., Valla F.R. Evidence for the domestication of the dog 12,000 years ago in the Natufian of Israel // *Nature*. Vol. 276, PP.608-610.

Gibbons Ann. *The first human : the race to discover our earliest ancestors*. New York : Doubleday, 2006. 306 p.

Joseph Campbell. *The Masks of God: Primitive Mythology*. London : Secker & Warburg, 1960. 504 p.

The Cambridge encyclopedia of human evolution / Edited by Steve Jones, Robert Martin, and David Pilbeam ; executive editor, Sarah Bunnay; foreword by Richard Dawkins. Cambridge [England] ; New York, NY, USA : Cambridge University Press, 1992. 506 p.

Баженов Олександр Львович
Історія первісного суспільства.
Методичні рекомендації до семінарських занять

Підписано до друку _____.
Формат 60x84/16.
Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 4,07. Наклад ___ прим. Зам. № ____.